

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи бакалавра на тему:

Становлення демократичного устрою Афін у період від Солона до Перикла

Виконав: студент IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Озеров Микита Андрійович

Керівник: д.і.н., проф.

Сергєєв Іван Павлович

Рецензент: к.і.н., доц.

Ручинська Оксана Анатоліївна

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Афіньська демократія як політична система.....	7
1.1. Історичні передумови формування афіньської демократії.....	7
1.2. Основні принципи афіньської демократії.....	10
Розділ 2. Становлення та зміцнення афіньських демократичних інститутів	25
2.1. Зародження демократії в Афінах.....	25
2.2. Вплив реформ Солона на зміцнення демократичних принципів.....	27
Розділ 3. «Золотий вік» афіньської демократії за Перикла.....	40
Висновки.....	53
Список використаної літератури	56
Додатки.....	61

ВСТУП

Демократія як явище досягла найвищого свого розвитку в стародавні часи в Афінах і представляла собою найбільш розвинену історичну форму рабовласницької демократії, але до цього вона була далека від ідеалу, оскільки не тільки спиралася на рабство, але і була досить складним і суперечливим явищем. Тому таке явище, як афінська демократія, потребує поглибленого дослідження, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Об'єкт дослідження: історія стародавнього Афінського полісу.

Предмет дослідження: становлення демократичного устрою Афін у період від Солона до Перикла.

Метою роботи є узагальнити всю інформацію щодо основних процесів становлення демократичної форми правління в Афінах та визначити вплив на це реформ Солона та Перикла.

Для досягнення мети сформовано такі **завдання**:

- 1) Відобразити історичні передумови формування афінської демократії
- 2) Охарактеризувати основні принципи демократичного правління в стародавніх Афінах;
- 3) Узагальнити процес становлення та зміцнення афінських демократичних інститутів;
- 4) Проаналізувати вплив реформ Солона на зміцнення демократичних принципів;
- 5) Висвітлити історичний розвиток «золотого віку» афінської демократії за Перикла.

Хронологічні межі дослідження обумовлені періодом VI-V ст. до н.е.: верхня межа визначена датою початку проведення реформ Солона. Нижня межа обумовлена датою правління Перикла та проведенням його реформ..

Територіальні межі дослідження – територія, що займав Афінський поліс в VI-V ст. до н.е.

Історіографія дослідження представлена як роботами загального характеру, так і спеціалізованого напрямку. Варто назвати дослідження Ю.В. Андреева¹, що вивчав початкові етапи становлення грецького полісу. В.П. Бузескул² аналізує історію афінської демократії, досліджує особистість Перикла. Р.Ю. Віппер³ також вивчає історичні особливості формування афінської демократії. М.Ф. Головатий⁴ вивчає базові принципи демократії, а розквіт афінської рабовласницької демократії аналізує Л.М. Глускіна⁵. Питаннями виникнення громадянського суспільства в давності цікавились І.М. Дьяконов⁶ та В.А. Якобсон. К.М. Колобова⁷ досліджувала питання виникнення афінської держави, революцію Солон та їй належить загальна робота з історії Стародавньої Греції.

¹ Андреев Ю. В. Начальные этапы становления греческого полиса // Город и государство в древних обществах. Л., 1982. С. 3-17

² Бузескул В. П., Афинская политика Аристотеля как источник для истории государственного строя Афин до конца V в., Хар., 1995; Бузескул В. П. Перикл. Личность. Деятельность. Значение. Образы человечества. Пг.: Брокгауз-Ефрон, 1923. 122 с. Бузескул В. П. История афинской демократии. СПб., 1909, 110 с.;

³ Виппер Р. Ю. Лекции по истории Греции. Изд. 3. М.: Типолитография Товарищества И.Н. Кушнарёва и К°, 1909. 230 с.

⁴ Головатий, М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 230 с.

⁵ Глускіна Л.М. Расцвет афинской рабовладельческой демократии // История Древнего мира. [кн.2]. Расцвет Древних обществ. М.: Наука, 1989. С.168-183.

⁶ Дьяконов И. М., Якобсон В. А. Гражданское общество в древности // ВДИ. 1998. № 1. С. 22-29

⁷ Колобова К. М. К вопросу о возникновении афинского государства // ВДИ. 1968. № 4; Колобова К. М. Революция Солон // Ученые записки ЛГУ. Серия исторических наук. Вып. 4. № 39. 1939.; Колобова К. М., Глускіна Л. М. Очерки истории Древней Греции. Л., 1958, 180 с.

Т.О. Матвєєва вивчає право стародавніх Афін¹, а Т.Б. Перфилова² – Афінську демократію в цілому. В.В. Ставнюк³ сконцентровує свою увагу на процесах становлення афінського полісу, реформах Солона та їх відображенню в історіографії, вивченню суспільно-політичних процесів в афінському полісі на початку класичної доби. І.Є. Суріков⁴ аналізує роль політичних діячів в історії античної Греції, а Х. Туманс⁵ вивчає афінський шлях до демократії. Історію політичної думки в цілому та афінської зокрема вивчає Дж. Себайн. А.Е.Д. Фролов⁶ аналізує процес становлення грецького полісу та діяльність політичних лідерів афінської демократії.

¹ Матвєєва Т. О. Право стародавніх Афін // Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 6. С. 31 — 34.

² Перфилова Т.Б. Афинская демократия (середина V в. до н.э.) URL: <http://yspu.org/hreader/2/>

³ Ставнюк В.В. Становлення афінського поліса. К.: Аквілон-Плюс, 2005. 216 с URL:

<http://elar.uniya.ac.ru/jspui/bitstream/123456789/580/1/Stavnyuk%20V.V.%20The%20Formation%20of%20the%20Athenian%20Polis.pdf>; Ставнюк В. В. Завершення реформ Солона у відображенні історичної традиції // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2004. № 4. С. 254-257; Ставнюк В. В. Початок і методи проведення реформ Солона // вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Випуски 74-76. С. 112-115; Ставнюк В. В. Суспільно-політичні процеси в афінському полісі на початку класичної доби і архонтат Фемістокла // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2000. № 5. С. 150-164

⁴ Суриков И.Е. Античная Греция: политики в контексте эпохи. Время расцвета демократии. М.: Наука, 2008. 384 с. URL: https://vk.com/wall-35220730_3792?z=photo-35220730_317693252%2Fwall-35220730_3792

⁵ Туманс Х. Рождение Афины. Афинский путь к демократии: от Гомера до Перикла (VIII-V вв. до н.э.) / Вступ. ст., науч. и лит. ред. Э. Д. Фролова. СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2002. 544 с. URL: http://www.sno.pro1.ru/lib/tumans_rozhdenie_afiny/24.htm

⁶ Фролов Э. Д. Рождение греческого полиса // Становление и развитие раннеклассовых обществ (город и государство). Л., 1986; Фролов Э.Д. Политические лидеры афинской демократии // Политические деятели античности, средневековья и нового времени. Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. С. 6-22

Потужно представлено західну історіографію. Тут можна виділити роботи Е. Баркера, Ф., Бумана, Р. Боннера, К. Бовра, В. Ертенберга, В. Фергюсона, К. Фріман та ряду інших.

Джерелами для вивчення даної теми стали роботи Геродота¹, Арістотеля² та Плутарха³, що дають свою оцінку тому державному устрою, який склався в Афінах в епоху античності.

Структура роботи: Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури та додатків. У першому розділі проаналізовано передумови формування афінської демократії. У другому розділі розглянуто процес становлення та розквіту афінських демократичних інститутів. Третій розділ присвячено характеристиці реформ Перикла, що призвели до зміцнення демократичних принципів.

¹ Геродот. Історії в дев'яти книгах. К.: Наукова думка, 1993. С. 229-262. URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts/herodotus__historiae_5__ua.htm

² Аристотель. Политика. Афинская полития. М.: Мысль, 1997. С.271-343. URL: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1443001000>

³ Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. М.: Наука, 1994 Т.1. 702 с. URL: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/"Literaturnye_pamyatniki"/_Literaturnye_pamyatniki"_P-R_.html#554](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/)

РОЗДІЛ 1. АФІНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА

Афінська демократія вважається найбільш розвиненою і досконалою формою демократії в античних рабовласницьких державах. Золотим віком античної демократії був період між серединою V-го і серединою IV-го ст. до нашої ери. Формування афінської демократичної системи було результатом тривалого історичного періоду.

1.1. Історичні передумови формування афінської демократії. Афіни розташовувалася в південно-східній частині Балкан, так званій Аттиці. Тут оселилися іонійські племена, зародилося безліч міст, які вели постійну війну між собою, що завадило процесу об'єднання і зумовило формування більш пізньої держави. В рамках політики Аттики наперший план швидко вийшли Афіни, де, як і в інших грецьких громадах, діяли рада старійшин, басілевс і народні збори. Історичні корені афінської демократії як форми державного устрою беруть свій початок за часів "гомерівського" періоду - XI-IX століть до нашої ери.

В Афінах царське правління вперше було замінено олігархією близько 752 р. до н.е. , коли архонт став верховним правителем замість басилевса. Його обирали строком на 10 років з осіб царського роду. Потім відбувся поділ влади архонта між 3 людьми, а згодом – між 9 представниками знатних родів - евпатридів. Їх обирали терміном на 1 рік¹.

Згодом був заснований ареопаг як інститут законодавчої та судової влади. Він займався захистом закону, веденням важливих державних справ і подавав позови до суду у випадках порушення громадського порядку і моралі. В ареопаг обиралися представники знаті і багаті люди. У племінних групах Афін того часу, крім знаті, що володіла в основному землею, були ремісники

¹ A History of the Greek World from 479 to 323 B. C. By M. L. W. Laistner. 3rd. ed / London, 1957, P. 63.

(деміурги), землероби (геомори) і торговці¹. Вони представляли собою групу людей, позбавлених політичних і майнових прав і пригноблених багатими знатними людьми. Постійні хвилювання в місті, формування різних фракцій призвели до реальної загрози встановлення тиранії в Афінах. Але демократична тенденція взяла гору.

Грецькі поліси V-IV ст. до н.е. можна розділити на два основні типи за політичним устроєм і структурою державної організації: з демократичним устроєм і з олігархією. Існування демократичних або олігархічних режимів у тих чи інших полісах не було випадковістю або тимчасовим збігом обставин, а в принципі відображало суттєві відмінності в соціально-економічних відносинах, що склалися в цих полісах. Режими з вищими економічними стандартами, розвиненішим сільським господарством, більш розвиненими ремеслами і торгівлею, як правило, мали більш демократичні політичні режими. Вони були побудовані на процвітаючій економіці торгівлі та ремесел і динамічній соціальній структурі².

Олігархії, з іншого боку, майже завжди сповідували консервативну аграрну економіку та архаїчні соціальні відносини в політичній сфері. У той час спартанська політична організація стала стандартом для олігархії. Афінська демократія вважається найрозвиненішою, найповнішою і найдосконалішою формою демократичного устрою античної держави³.

Після греко-перських війн та утворення Першого Афінського морського союзу афінська морська могутність почала утверджуватися та розвиватися. Сталось так, що саме фет, що представляв афінську бідноту, опинився внизу афінської політичної структури. Фети були представниками незаможної частини вільного населення Греції і не мали коштів на придбання важкого

¹ The Greek Commonwealth: Politics and Economics in Fifth-century Athens. By Alfred E. Zimmern. 5th ed. rev. Oxford, 1931, P. 78.

² Андреев Ю. В. Начальные этапы становления греческого полиса // Город и государство в древних обществах. Л., 1982. С. 3

³ Матвеева Т. О. Право стародавніх Афін // Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 6. С. 31

озброєння і тому були змушені служити у допоміжних підрозділах, більшість з яких складалася з афінської бідноти. Морякам не потрібно було носити дорогу зброю, тому з розвитком флоту фети почали служити на кораблях на додаток до допоміжних підрозділів армії. Коли флот поступово став основою Першої Афінської морської коаліції, фети набули політичного статусу нарівні з іншими заможними та привілейованими категоріями афінського демосу, а саме зевгітами та частково всадниками. У V столітті до н.е. фети стали опорою афінської влади.

Слід розуміти, що перемогу в греко-перській війні здобув афінський демос та його армія. Саме тому більшість незаможних мешканців Афін вже під час Перської війни виступили і намагалися контролювати територію полісу. Крім того, слід зазначити, що організаторами ремесел і виробництва в той час був саме демос (народ). Саме завдяки великій кількості населення економіка розвивалася і процвітала¹.

Однак слід також пам'ятати, що в стародавніх Афінах існувала і аристократична партія. Її в той час очолював син відомого полководця Мільтіада Кімон. Він був грамотним флотоводцем і намагався вести Афіни в успішних військових операціях. Тим не менш, влада аристократичної фракції була ослаблена. Аристократія вже не відігравала помітної ролі у тогочасній виробничій діяльності, а її земельні володіння з часом зменшилися².

Аристократичні та заможні громадянські групи, скориставшись тим, що більшість демократичного населення була втягнута у війну, тимчасово посилили свою владу. Однак, як тільки війна закінчилася і солдати і матроси повернулися додому, демонстрації значно активізувалися. Найважливішим завданням демонстрацій на той час було послабити політичне функціонування і

¹ Бузескул В. П. История афинской демократии СПб., 1909. С.45.

² Ставнюк В.В. Становлення афінського поліса. К.: Аквілон-Плюс, 2005. С. 85. URL: <http://elar.uniyar.ac.ru/jspui/bitstream/123456789/580/1/Stavnyuk%20V.V.%20The%20Formation%20of%20the%20Athenian%20Polis.pdf>

тиск на ареопаг. Ареопаг був свого роду радою знаті, що складалась з архонтів і повинна була контролювати суспільно-політичне життя в Стародавніх Афінах.

На початку V ст. до н.е. за пропозицією Фемістокла, лідера демократичного руху того часу, прямі вибори до ради архонтів були замінені на жеребкування. Право бути обраними до ради отримали вершники. Зевгіти були допущені на цю посаду в 457 році до н.е. Ця реформа була пов'язана з піднесенням колегії стратегів під час війни. Значення колегії архонтів зменшилося, і вони втратили свій аристократичний характер¹.

Єдиною привілейованою установою залишився ареопаг, який олігархічна аристократична партія прагнула використати для зміцнення власних позицій. Щоб підірвати цю організацію, Ефіальт порушив справи про корупцію проти деяких членів ареопагу. У 462 році до н.е. Народні збори прийняли закон про позбавлення ареопагу політичної влади. Відтоді ареопаг не вирішував жодних судових справ, за винятком звинувачень у навмисному вбивстві та богохульстві. Право вето ареопагу було передано іншому державному органу – гелієї – суду присяжних. Право контролювати чиновників і стежити за виконанням законів було передано Раді п'ятисот і Народним зборам².

Видно, що на етапі розвитку афінської демократії полісне правління Фемістокла та Ефіальта заклало міцний фундамент для подальшого формування демократичного устрою. Останній заплатив своїм життям за послаблення системи політичного управління. Саме послаблення ареопагу як основи політичної влади в Афінах зробило можливим і стимулювало подальший розвиток демократичних засад³.

1.2. Основні принципи афінської демократії. Демократія - це форма політичного устрою, заснована на народовладді, активній участі громадян у

¹ Андреев Ю. В. Начальные этапы становления греческого полиса // Город и государство в древних обществах. Л., 1982. С. 3

² Головатий, М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. С.56

³ Дьяконов И. М., Якобсон В. А. Гражданское общество в древности // ВДИ. 1998. № 1. С. 22

житті країни та гарантуванні права обирати і бути обраним до вищих органів влади. Усі політичні режими, включаючи афінську демократію, спрямовані на регулювання відносин між класами (на користь правлячого класу) та між соціальними групами, включаючи індивідів, які складають суспільство. У грецьких полісах (Афіни - один з класичних прикладів) основою всієї соціально-економічної та політичної організації була група громадян, які утворювали античну громаду. Громадянська група не включала в себе все населення конкретного поліса, в тому числі й Афін. Окрім громадян, до складу афінського суспільства входили метеки – чужинці, що оселились в полісі – та велика кількість рабів, які разом складали більше половини всього населення. Однак афінська політична система базувалася на громадянах і була розрахована насамперед на них¹.

Досягненням грецької політичної думки і світогляду є розробка самого поняття "громадянин". У деспотіях Стародавнього Сходу цього поняття практично не існувало. Там існували "піддані", які за законом могли бути в будь-який момент обмежені владою. Грецький громадянин - це людина, якій були надані невід'ємні права, на яких вона могла будувати своє життя².

Повноправним афінським громадянином міг стати мешканець Аттики, чий батьки мали громадянство і чие ім'я було внесено до спеціального реєстру, який вівся демами, нижчими адміністративними одиницями Аттики. Юнаки та дівчата вносилися до списків після досягнення 18-річного віку, після детального вивчення спеціальною комісією. Юнаків і дівчат, які входили до цивільних списків демів, збирали з усієї Аттики в околицях Пірея, де вони протягом року проходили підготовку і навчання під керівництвом спеціальних вчителів - софроністів, яких обирали з-поміж найшанованіших афінян. Під їхнім керівництвом юнаків (яких називали ефебами) навчали фехтуванню,

¹ Головатий, М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. С. 184.

² Матвеева Т. О. Право стародавніх Афін // Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 6. С. 31

стрільбі з лука, метанню списа, поводженню з метальною зброєю та гімнастиці. Велика увага приділялася також моральному вихованню молоді.

За словами Аристотеля, після закінчення уроків вчителі звітують про свою діяльність перед народними зборами, а театральні ефеби "показують народу свою підготовку і отримують від держави щити і списи. Потім вони охороняють кордони країни і несуть постійну варту: Після цих двох років вони стають рівними з іншими громадянами"¹. Таким чином, виховання і навчання громадян розглядалося як важливе державне завдання, яке пильно контролювалося Народними зборами і владою. Про важливість освітньої діяльності свідчить не лише те, що софроністів обирали з числа найбільш шанованих громадян, а й їхня висока заробітна плата. Софроністи мали право на щоденне утримання в розмірі однієї драхми, як і члени Ради 500, найважливішого інституту афінської демократії².

У віці 20 років ефеб завершив обов'язкову військову підготовку і став повноправним громадянином. Громадянство передбачало як певні права, так і обов'язки. Найбільш фундаментальними правами громадян були: право на свободу та особисту незалежність від інших; право на земельну ділянку в межах полісу та фінансову допомогу від держави у разі матеріальної скрути; право на носіння зброї та службу в ополченні; право на участь в управлінні державними справами, тобто в Народних зборах, Раді та виборчих органах; право на поклоніння та захист національних богів, право брати участь у державних святах; право захищати афінські закони та охороняти їх.

Продовженням цих прав стало формування громадянських обов'язків. Громадяни були зобов'язані дбати про своє майно, працювати на землі, приходити на допомогу полісу в надзвичайних ситуаціях, зі зброєю в руках

¹ Аристотель. Политика. Афинская полития. М.: Мысль, 1997. С.278. URL: <http://ancientrome.ru/antlitrt/t.htm?a=1443001000>

² Ставнюк В.В. Становлення афінського поліса. К.: Аквілон-Плюс, 2005. С. 58 URL: <http://elar.uniyar.ac.ru/jspui/bitstream/123456789/580/1/Stavnyuk%20V.V.%20The%20Formation%20of%20the%20Athenian%20Polis.pdf>

захищати рідний поліс від ворогів, підкорятися законам і виборним органам влади, брати активну участь у громадському житті та шанувати своїх богів-батьків. Ідеалом повноправного громадянина Афін була вільна людина, яка володіла землею, і була фізично розвиненою з певним рівнем освіти.

Головним і вирішальним органом влади в Афінах були Народні збори. У Народних зборах збиралися всі громадяни, які проживали в Афінах, Піреї, Аттиці та на інших територіях, що входили до складу Афінської держави (наприклад, жителі островів), незалежно від їхнього майнового стану. Жінки не мали права брати участь у політиці та громадському житті¹.

Народні збори мали широкі повноваження. Вони приймали державні закони, оголошували війну і укладали мир, затверджували результати переговорів з іншими державами і ратифікували договори з іншими державами. Народні збори обирали адміністративних посадових осіб Афінської держави, обговорювали щорічні звіти адміністрації, вирішували питання продовольчого забезпечення міста, контролювали здачу в оренду державного майна, землі та копалень, затверджували найбільші заповіти. Народні збори здійснювали нагляд за освітою молоді, яку готували до громадянства. Народні збори відповідали за спеціальні заходи для захисту державного устрою від інтриг знаті, такі як вигнання, тобто заслання на десять років осіб, запідозрених у намірах знищити демократичний лад².

Найважливішими завданнями Народних зборів були обговорення і затвердження державного бюджету та надання громадянства іноземцям, хоча це траплялося вкрай рідко. Народні збори були не лише законодавчим органом держави, але й контролювали ситуацію у сферах управління та адміністрування.

¹ Дьяконов И. М., Якобсон В. А. Гражданское общество в древности // ВДИ. 1998. № 1. С. 22

² Ставнюк В. В. Суспільно-політичні процеси в афінському полісі на початку класичної доби і архонтат Фемістокла // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2000. № 5. С. 150

Афінські Народні збори збиралися в строго фіксований час - один раз на дев'ять днів або чотири рази на 36 днів - і вся їхня річна діяльність складалася з десяти циклів. Щоб упорядкувати роботу Народних зборів, кожен цикл мав свої ключові питання. Наприклад, на першому обговорювалися військові, продовольчі питання та питання про оголошення надзвичайного стану, а також розглядалася правильність обрання відповідних адміністративних посадових осіб. Другий стосувався петицій з особистих і суспільних питань. Порядок денний готувався і обговорювався з'їздом заздалегідь, а головуючий на засіданні обирався на один день шляхом жеребкування¹.

Кожен громадянин Афін, у тому числі й бідні, мав право брати участь у діяльності Народних зборів, але не всі бідняки могли відвідувати численні засідання, які іноді тривали цілий день. Адже вони повинні були утримувати свої сім'ї і заробляти гроші, необхідні для цього. Для того, щоб залучити найнижчий клас афінських громадян до участі в роботі Народних зборів, на початку IV ст. до н.е. був прийнятий закон, що встановлював плату за участь у Народних зборах у розмірі 3 оболов - середнього денного заробітку афінського ремісника².

Однак, незважаючи на ці заходи, не всі, хто мав громадянство, могли брати участь у роботі Народних зборів. Багато громадян жили далеко від Афін, в таких місцях, як Елевсін, Марафон, мис Суній, Леннос, Імброс і Скірос, і їм було важко приїхати до Афін. Зазвичай у народних зборах найчастіше брали участь громадяни, які мешкали в Афінах, Піреї або околицях, так що із загальної кількості населення в 30 000-40 000 осіб на народних зборах зазвичай були присутні лише близько 3-5 000. Тому для вирішення особливо важливих

¹ Ставнюк В. В. Суспільно-політичні процеси в афінському полісі на початку класичної доби і архонтат Фемістокла // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2000. № 5. С. 150

² Суриков И.Е. Античная Греция: политики в контексте эпохи. Время расцвета демократии. М.: Наука, 2008. С. 136. URL: https://vk.com/wall-35220730_3792?z=photo-35220730_317693252%2Fwall-35220730_3792

справ, таких як вигнання, потрібен був кворум щонайменше у 6 000 осіб, а зібрати таку кількість було нелегко¹.

Рішення Народної Ради, які стали державним законом, зазвичай починаються зі слів "ухвалено радою і народом". Цей юридичний текст ілюструє значну роль ради в афінській демократичній системі державних інституцій. Рада радників в Афінах була такою ж впливовою і авторитетною, як і Національні збори.

Рада складалася з 500 членів, обраних по 50 від кожної з десяти афінських філ – окремих територіальних одиниць. Кожен член ради обирався жеребкуванням з кількох кандидатів, що унеможливлювало підкуп або тиск зверху. Рівноправне обрання представників від кожної філи забезпечувало інтереси людей, які там мешкали, а найважливішим завданням Ради 500 була організація діяльності Народних зборів і виконання їхніх функцій у перервах між засіданнями. По-перше, вона готувала порядок денний зборів, обговорювала можливі проекти рішень (у тому числі проект мирного договору), бюджет, продовольство і військове спорядження, а також перевіряла вибори посадових осіб і законність їхніх розпоряджень. Рада наглядала за будівництвом військових кораблів і громадських будівель. Через широке коло питань, що підлягали обговоренню, засідання доводилося проводити щодня. Члени ради отримували зарплату в розмірі вдвічі більше, ніж ті, хто брав участь у Народних зборах. Рада 500 складалася з усіх громадян Афін². Члени Ради обиралися терміном на один рік і могли переобиратися через кілька років, тому склад Ради оновлювався щороку³.

¹ Матвеева Т. О. Право стародавніх Афін // Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 6. С. 31

² Туманс Х. Рождение Афины. Афинский путь к демократии: от Гомера до Перикла (VIII-V вв. до н.э.) / Вступ. ст., науч. и лит. ред. Э. Д. Фролова. –СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2002. С. 349. URL: http://www.sno.pro1.ru/lib/tumans_rozhdenie_afiny/24.htm

³ Фролов Э. Д. Рождение греческого полиса // Становление и развитие раннеклассовых обществ (город и государство). Л., 1986. С. 85.

Одним з найважливіших інститутів афінської демократії був суд присяжних (геліея). Афінська геліея обиралася з-поміж 6 000 громадян, причому до неї могли потрапити лише ті, хто був молодший за 30 років, мав певний життєвий досвід і знання та, в принципі, був батьком сімейства. Члени геліеї розподілялися на 10 палат (дикастерій) по 600 членів у кожній (500 призначалися для розгляду справ і 100 служили резервом). Велика кількість людей у всій геліеї і в кожному суді була пов'язана з тим, що у великому місті, яким були Афіни, проходило багато судових процесів, а також з метою запобігання підкупу суддів (підкупити велику кількість суддів було важко, і афіняни розподіляли справи за жеребом між різними судами). Особливо важливі справи розглядалися на спільних засіданнях кількох (до трьох) палат. Оскільки геліея була вищим судовим органом Афін, її повноваження були дуже широкими. По суті, геліея звільняла Народні збори від судових справ і тим самим доповнювала їх¹.

Оскільки до геліеї можна було обиратися кілька разів, геліаст набував досвіду ведення судових процесів і розвивав свої знання та навички прийняття рішень. Судові процеси в геліеї проводилися спільно з відповідними магістратами. Алкони, стратеги або інші члени комітетів головували на засіданнях певних судів, проводили попереднє розслідування, вдосконалювали судові процедури та забезпечували необхідний порядок².

В Афінах не було прокурорів чи професійних адвокатів, як у сучасних судах. Обвинувачення і захист були приватними. Прокурор подавав заяву до відповідного судді і приводив обвинуваченого до судді. Магістрат проводив попереднє розслідування, передавав справу до суду і головував на судовому процесі у відповідній палаті. Судовий розгляд проводився на змагальній основі, коли прокурор представляв докази вини, а обвинувачений їх спростовував. Після заслуховування обвинувача та обвинуваченого спостерігачі голосували, і

¹ Колобова К. М., Глускина Л. М. Очерки истории Древней Греции. Л., 1958. С. 59.

² Матвеева Т. О. Право стародавніх Афін // Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 6.

якщо більше половини спостерігачів голосували "за", то справа вважалася закритою. Обвинуваченого або виправдовували, або засуджували до тюремного ув'язнення, конфіскації майна або штрафу, а найтяжчим покаранням було вигнання, страта або позбавлення громадянства¹.

Ретельно розроблені судові процедури, велика кількість досвідчених суддів і добре продумані заходи боротьби з хабарництвом зробили афінську судову систему ефективним інститутом демократичної системи. В афінських судах немає даних про неправосудні рішення, зловживання або суддівське свавілля. Навпаки, навіть політики, які виступали проти демократії в Афінах, змушені були віддати належне об'єктивності та компетентності афінських судів. Кожен громадянин Афін, з майном або без нього, ставав членом гелієї на все життя і міг використовувати свою компетенцію в різних судових процесах².

Окрім різноманітних судових справ, на гелією покладалося відповідальне завдання захисту афінського демократичного ладу в цілому. Наприклад, афінська конституція захищалася за допомогою спеціальної процедури, яка називалася *grafe paranomone* (позов про делікт). Суть її полягала в наступному. Кожен афінський громадянин мав право заявити, що закон, прийнятий Народними зборами, суперечить чинному законодавству або був прийнятий з порушенням встановленої процедури. Як тільки така скарга надходила, дія закону призупинялася, а спеціальна палата гелієї починала ретельне розслідування скарги. Якщо скарга визнавалася обґрунтованою, помилково прийнятий закон скасовувався, а його автор засуджувався до великого штрафу, заслання або страти за введення в оману своїх колег-членів Народних зборів³. Можливість "скарги на закон" перешкоджала афінським громадянам вносити на розгляд Народних зборів непродумані законопроекти. Водночас, якщо "скарга

¹ Суриков И.Е. Античная Греция: политики в контексте эпохи. Время расцвета демократии. М.: Наука, 2008. С. 184. URL: https://vk.com/wall-35220730_3792?z=photo-35220730_317693252%2Fwall-35220730_3792

² Classical Greece. By C. M. Bowra. New York, 1965, P. 98.

³ Виппер Р. Ю. Лекции по истории Греции. Изд. 3. М.: Типолитография Товарищества И.Н. Кушнарёва и К°, 1909. С. 112.

на закон" не підтверджувалася, скаржника притягували до відповідальності за наклеп. Таким чином, система надавала кожному громадянину право захищати чинне законодавство та афінський демократичний устрій в цілому¹.

Демократичний устрій означав, що всі категорії афінських громадян брали максимально широку участь в управлінні державою. Афінське громадянство в V-IV століттях до н.е. не було майново і соціально однорідним, поділялося на чотири майнові класи, і статус кожного класу в суспільстві був нерівним. Існували серйозні відмінності між представниками афінської знаті, які входили до складу П'ятисот, і бідними людьми. Для того, щоб забезпечити справжню участь афінських громадян у державних справах, потрібна була система різних заходів, спрямованих на підтримку певного рівня матеріального добробуту, певного рівня освіти, певного психологічного клімату і певної єдності громадянської групи в цілому. Для вирішення всіх цих питань була сформульована певна соціальна політика афінської демократії. Вони включали низку заходів, таких як запровадження виборних посад, Рада 500, геліея, участь у Народних зборах та винагорода за утримання матросів і гоплітів, задіяних у виборчих кампаніях. В Афінах так було завжди (особливо в 5 столітті до н.е.), щоб кількість селян не зменшувалася, а громадяни не ставали безземельними. З цією метою афінська влада масово переселяла малоземельних і безземельних громадян до поселень за межами Аттики. У V ст. до н.е., під час існування Першого Афінського морського союзу, в таких колоніях оселилося понад 10 000 афінських громадян (тобто щонайменше третина від загальної кількості афінських громадян)².

Афінська влада пильно стежила за продовольчим забезпеченням міського населення, особливо за торгівлею хлібом. Підвищення цін на хліб і спекуляція вважалися серйозними державними злочинами і часто каралися смертю. Афіни

¹ Фролов Э.Д. Политические лидеры афинской демократии // Политические деятели античности, средневековья и нового времени. Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. С. 6

² Глускина Л.М. Расцвет афинской рабовладельческой демократии // История Древнего мира. [кн.2]. Расцвет Древних обществ. М.: Наука, 1989. С.168

розробили обов'язкову систему літургії, щоб більш-менш вирівняти майнову нерівність між громадянами. Літургійна система була організована таким чином, що велика кількість бідних громадян могла відчувати на собі добре відоме почуття громадянської групової єдності, коли багаті громадяни принаймні частково ділилися своїми доходами з бідними громадянами, слухаючи хоріві співи, спостерігаючи за змаганнями спортсменів і сідаючи на кораблі, споряджені багатими¹.

Афінська демократія зосереджувалася на освіті та навчанні своїх громадян. Відвідування театру, де ставилися трагедії і великі комедії Есхіла, Софокла, Евріпіда, Арістофана та інших драматургів, було чудовою школою для виховання і формування афінського громадянства². Афінська демократія ґрунтувалася на широкій участі різних громадян в управлінні, гарантувала громадянську активність, створювала умови для розвитку громадянської політичної свідомості та особливий політичний клімат. Афіни були гегемоном Союзу грецьких міст. Як наслідок, виникло багато проблем з організацією управління та адміністративних органів виборними магістратами. Діяльність магістратів контролювалася Радою п'ятисот. Найвищою була колегія алконів і стратегів: десять алконів мали великий вплив на військові структури, переглядали судові процедури тощо, а десять стратегів контролювали військову організацію держави, здійснювали рекрутські набори і командували військовими операціями³.

Важливою частиною афінських державних установ були численні колегії, які наглядали за ринковими операціями, порядком і чистотою. Існували також колегіальні органи з поліцейськими функціями. Ці колегії обиралися лише на один рік і не були бюрократичними, але були надзвичайно діловими та ефективними.

¹ Aspects of the Ancient World. By Victor Erenberg. Oxford, 1946. Essays 3, 7.

² Глушкина Л.М. Расцвет афинской рабовладельческой демократии // История Древнего мира. [кн.2]. Расцвет Древних обществ. М.: Наука, 1989. С.168

³ Вишпер Р. Ю. Лекции по истории Греции. Изд. 3. М.: Типолитография Товарищества И.Н. Кушнарёва и К°, 1909. С. 114

Всі адміністративні повноваження належали різним зборам і колегіальним радам, які обиралися щорічно. Афінський державний устрій характеризувався майже повною відсутністю бюрократії. Все управління здійснювалося посадовими особами та колегіями. Єдиною найманою особою був писець, який часто виконував функції державного раба¹.

Десять найважливіших з усіх колегій, колегія стратегів, обиралися щорічно підняттям рук на Народних зборах. Вони командували армією і флотом, стежили за умовами мирного часу, наглядали за будівництвом військових укріплень, призначенням і роздачею чинів і витрачанням військових коштів. Стратеги разом з Радою 500 відповідали за зовнішню політику і дипломатичні переговори. Вони могли скликати позачергові Національні збори, брати участь у засіданнях Палати радників і в першочерговому порядку звітувати в письмовій або усній формі перед Палатою радників і народом. На відміну від інших бюрократів, військові офіцери не тільки не мали права переобиралися, але й вимагали спеціальної підготовки, компетентності та матеріальних ресурсів, і лише обмежена кількість людей могла обіймати такі посади. Поступово головою ради обирали одного з 10 стратегів, який ставав першим стратегом і незалежно обирався всіма громадянами. Ця рада не мала річного звіту.

Діяльність військових стратегів обговорювалася лише у випадках військових невдач, поразок, підозр у зраді та розкраданні державного майна. У той час військових офіцерів судили народні збори, а визнаних винними піддавали різним покаранням, аж до смертної кари².

Крім того, в Афінах обиралися різні колегії, що склалися переважно з десяти членів. Серед них була колегія еллінотаміїв (скарбників), які керували скарбницею. Цікаво, що їх обирали відкритим голосуванням, оскільки вони

¹ «Democracy at Athens». By George M. Harper, Jr. In The Greek Political Experiens: Studies in Honor of William Kelly Prentice. Princeton, N. J., 1941, P. 87.

² Андреев Ю. В. Начальные этапы становления греческого полиса // Город и государство в древних обществах. Л., 1982. С. 3

мали відповідати за свої дії власним коштом. Саме тому на ці посади обирали найзаможнішу верству суспільства - п'ятидесятників¹.

Колегія полеїв відповідала за всі договори оренди (будівництво міських стін, підготовку офіційних написів, резолюцій, проектів та указів). Вони організовували тендери на розробку копалень (особливо копальні Лаврентія) і збирали податки разом зі скарбником Військової скарбниці. Крім того, вони організовували парламентські аукціони з продажу майна засуджених злочинців і публікували списки земель і об'єктів, які були конфісковані або передані в оренду через суди².

Десять осіб були обрані жеребкуванням відповідальними за ремонт храмів та астіноми (міський розвиток). П'ятеро з них відповідали за Афіни і п'ятеро - за Пірей. Вони дбали про чистоту міста, не дозволяли зводити будівлі на вулицях, будували на вулицях балкони, вікна виходили на вулиці (відкривалися тільки верхні поверхи, нижні виходили у двори будинків) і ховали померлих на вулицях³.

Для нагляду за всіма товарами було обрано десять ринкових наглядачів - агоранів (по п'ять в Афінах і Піреї), а також десять метрономів (для нагляду за правильністю використання торговцями ваг і мір).

Оскільки значна частина зерна імпортувалася до Афін, спочатку було обрано п'ять хлібних наглядачів в Афінах і п'ять у Піреї, але зі зростанням населення кількість наглядачів збільшилася до 20 і 15 відповідно. Вони стежили за тим, щоб хліб справедливо продавався на ринку, щоб мірошники продавали ячмінне борошно за ціною ячменю, щоб пекарі продавали пшеничний хліб за ціною пшениці і щоб булки були встановленої ваги.

Також жеребкуванням призначався комітет з 11 членів, який опікувався ув'язненими, страчував заарештованих злодіїв і грабіжників, якщо вони

¹ Бузескул В. П. История афинской демократии. СПб., 1909, С. 87.

² A History of the Greek World from 479 to 323 B. C. By M. L. W. Laistner. 3rd. ed / London, 1957, P.79.

³ Виппер Р. Ю. Лекции по истории Греции. Изд. 3. М.: Типолитография Товарищества И.Н. Кушнарѳва и К°, 1909. С. 115.

особисто зізнавалися, представляв їх перед судом у разі незгоди, а також подавав до суду опис конфіскованих земель і будинків.

Крім того, шляхом жеребкування були відібрані наступні посадові особи: п'ять дорожніх будівельників для ремонту доріг, десять логістів і десять сивочолих чоловіків (помічники або радники державного адміністратора). Вони також стежили за тим, щоб чиновники не брали хабарів¹.

Секретаря таємної ради також обирали жеребкуванням. Він вів документацію, зберігав видані постанови і скріплював усі документи своєю печаткою. Крім стратегів і еллінів, всенародним голосуванням обиралися десять таксархів (командирів ополчення на фіру), два гіппархи (командири кінноти, по п'ять фір) і десять філурхів (командири кавалерії на фіру).

Загалом, військові посади можна було обіймати кілька разів, тоді як жодну з інших посад не можна було обіймати більше одного разу.

Афінська демократична система була великим досягненням у політичному житті Стародавньої Греції, але її не можна ідеалізувати і розглядати як своєрідну модель демократії загалом, придатну для всіх часів і народів. Афінська демократія гарантувала політичну участь лише пересічним громадянам, а, як зазначалося вище, Афіни мали лише 30-40 000 громадян із загального населення в 250-300 000. Перш за все, афінська демократія була громадянською демократією, системою, з якої були виключені всі негромадяни. Як наслідок, не тільки раби, але й так звані метеки не могли брати участь у політиці².

Жінки вважалися громадянками, але не мали права брати участь у роботі державних установ. Більше того, навіть афінські громадяни, які мали право брати участь у роботі всіх інститутів афінської держави, не могли скористатися цим правом з різних причин (наприклад, проживання у віддаленій місцевості,

¹ Колобова К. М. К вопросу о возникновении афинского государства // ВДИ. 1968. № 4. С. 68.

² Greek Oligarchies, Their Character and Organization. By Leonard Whibley. New York, 1896, P. 85.

фінансові труднощі тощо). У самій афінській демократичній системі багато керівних посад (майже всі військові посади, що вимагали спеціальної підготовки) фактично були надані аристократичним родинам, які стали лідерами олігархічних настроїв¹.

Таким чином, Афінська демократична система передбачала участь усіх категорій афінських громадян в управлінні державою. Однак для того, щоб середні і навіть нижчі верстви афінських громадян могли реально брати участь у суспільному житті, була сформульована соціальна програма, яка включала заробітну плату, гонорари за участь у діяльності Народних зборів і Ради п'ятисот, гелією і т.д.

Держава стежила за тим, щоб кількість землевласників не зменшувалася, наглядала за торгівлею і запобігала зростанню цін та спекуляції. Афінська держава також дбала про освіту і виховання своїх громадян, розвиток мистецтва і театру. Афінська демократія була великим досягненням політичної думки і практики Стародавньої Греції. Однак її не слід ідеалізувати². Перш за все, афінська демократія була рабовласницькою демократією. Це було великим досягненням з точки зору організації державної влади, але це була обмежена і закрита політична система. Афінська демократія важлива тим, що вона була однією з перших форм демократії. Її ідеї вплинули на політичні системи інших країн. Демократичні цінності, такі як право голосу, рівність і свобода слова, залишаються важливими і сьогодні. Афінська демократія мала деякі особливості, які робили її унікальною серед інших політичних систем того часу. Однією з них був метод прийняття рішень шляхом голосування. Важливою була не лише більшість голосів, а й кількість голосів, і кожен мав право висловити свою думку.

¹ The Greek City and Its Institutions. By G. Glotz. Eng. trans. by N. Mallinson. London, 1929, P. 84.

² Greek Imperialism. By W. S. Fergusson, Boston, 1913, P. 94.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ АФІНСЬКИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

В кінці VII - початку VI століття до н.е. Афіни роздирали протистояння знаті, яка зосередила в своїх руках і владу, і більшу частину земель. А більшість населення перебувало у вкрай складному становищі. Багато з них потрапили в особисту кабалу через борги, а деякі були продані за кордон. Зрештою, евпатриди повністю зосередили в своїх руках і адміністрацію, і суд. Соціальна ворожість загрожувала перерости в небезпечну боротьбу, внаслідок якої постала б загроза становлення тиранії. Слід було приймати радикальних мір.

2.1. Зародження демократії в Афінах. Саме виникнення грецької демократії було обумовлено домінуючою формою політичної організації, яка склалася в грецькому світі між 800 і 500 роками до нашої ери і була відома як поліс, або місто-держава. У грецькій літературній традиції поліс вперше з'являється в поемах Гомера і в даний час зазвичай датується VIII ст. до н.е., виступаючи в якості автономної спільноти.

Греки, які викладали концепцію держави як спільноти громадян, говорили, що відносини в ньому і його інститутах повинні ґрунтуватися на справедливості. Роблячи це, вони заклали чітку етичну основу для політики, яка дозволяє людям жити разом таким чином, щоб забезпечити порядок, гармонію та турботу про загальне благо. Надалі ця ідея залишалася в центрі грецької політичної думки¹.

Між 750 і 500 роками до нашої ери багато взаємопов'язаних факторів сприяли революційним змінам у структурі полісу та їх поглядах на те, як ця структура повинна бути організована. Головним каталізатором цих змін стало збільшення чисельності і добробуту середнього класу, більшість з якого становили дрібні вільні землевласники, а також ремісники, купці і

¹ Андреев Ю. В. Начальные этапы становления греческого полиса // Город и государство в древних обществах. Л., 1982. С. 8

судновласники, які заробили капітал на міжнародній торгівлі¹. Таким чином, монополія традиційної аристократії на багатство руйнувалася. Тісно пов'язана зі зростанням середнього класу, військова революція - поява фаланги гоплітів - мала широкомасштабні політичні наслідки, оскільки вона не тільки підірвала монополію аристократії у військовій сфері, а й виправдала претензії середнього класу на більш широку участь в управлінні державою.

Ще одним дуже важливим фактором політичних змін стала культурна та інтелектуальна революція, що розпочалася наприкінці VII століття до нашої ери, яка відкрила епоху індивідуалізму, раціоналізму та інтелектуальної свободи. Так народився новий метод пізнання - раціональне мислення, яке пізніше, за часів Сократа і Платона, було названо філософією².

Рух за політичні реформи отримав подальший імпульс через слабкість влади самої аристократії. Але спочатку основна увага приділялася не розподілу влади, а самим елементарним питанням прав особистості, головним чином свободу від судового свавілля знаті. Свобода і рівність, підкріплені кодифікованими і писаними (як правило) законами, стали важливим компонентом концепції громадянства. Загалом, невеликий розмір і відносна однорідність полісу сприяли утвердженню погляду на державу як на спільноту і зміцнювали почуття суспільної солідарності. Таким чином, громадянство означало членство в цій громаді. В результаті саме в полісі сформувався принцип, згідно з яким спільні інтереси є кінцевою метою політичних дій і повинні мати пріоритет над приватними інтересами. Яскравим зразком такого розвитку полісу стали Афіни.

Ключовими факторами, що зробили значний вплив на демократію і характер суспільства в Афінах, були зовнішня політика Афіни і саме існування Архе. Протягом усього розглянутого періоду Афіни неухильно проводили

¹ Бузескул В. П. История афинской демократии. СПб., 1909. С. 114

² Виппер Р. Ю. Лекции по истории Греции. Изд. 3. М.: Типолитография Товарищества И.Н. Кушнарёва и К°, 1909. С.118

політику активного втручання. І, як вважають дослідники, цей імперіалістичний курс в основному є продуктом нового політичного порядку – демократії. Посилення імперських тенденцій у зовнішній політиці йшло рука об руку з процесом демократичної радикалізації, оскільки основними бенефіціарами збільшення військових витрат, що покриваються за рахунок внесків союзників, безсумнівно, були представники нижчих соціальних верств, які будували і просуvalи військові кораблі. З точки зору афінян, їхня імперія була стратегічною необхідністю. Спочатку вона була інструментом боротьби з Перською загрозою, але незабаром стала засобом накопичення достатніх ресурсів для досягнення гегемонії в грецькому світі¹.

Ліквідація монархії призвела до перемоги республіканського ладу в стародавньому світі. Але елементи прямої демократії на початковому етапі були розвинені не в повній мірі. Не маючи політичного досвіду і черпаючи уявлення про владу з патріархального релігійного минулого, прості жителі поліса передавали кермо влади майже всіма древніми полісами своїм предкам, священикам і знаті, що отримала нові володіння. До VI-V ст. до н.е. із сотень давньогрецьких полісних формувань на перший план виходять два найбільших і наймогутніших у військовому відношенні міста-держави: Афіни і Спарта. Під знаком антагонізму цих двох полісів розгорталася вся подальша історія давньогрецької держави².

В Афінах, де приватна власність, рабство і ринкові відносини були розвинені найбільш повно. Тому тут існувало громадянське співтовариство, що об'єднує своїх членів, незважаючи на всі відмінності в майнових і політичних інтересах. Тому саме тут відбулось зародження демократії.

2.2. Вплив реформ Солона на зміцнення демократичних принципів.

Різні заходи не змогли покласти край суперечці між демосом та евпатридами.

¹ Глушкина Л.М. Расцвет афинской рабовладельческой демократии // История Древнего мира. [кн.2]. Расцвет Древних обществ. М.: Наука, 1989. С.172

² Глушкина Л.М. Расцвет афинской рабовладельческой демократии // История Древнего мира. [кн.2]. Расцвет Древних обществ. М.: Наука, 1989. С.173

Це не дивно, оскільки вони істотно не змінили економічну ситуацію демосу і, як і раніше, ніяк не вплинули на політичні проблеми, пов'язані з становищем знедолених. За цей час демократія набрала силу. До місцевих демократів приєдналися греки - новоприбулі з інших полісів, які перебрались в Афіни через їхнє швидке економічне зростання. Ці люди були повністю позбавлений будь-яких політичних прав¹.

Також відбувалося винищення частини евпатридів, і сільські жителі – геомори – в масовому порядку перетворювалися на рабів боржників. Аристотель говорить нам, що народ повстав проти знаті, і боротьба була довгою. Але в ході запеклої боротьби сила суперника виявилася майже рівними. Тому через деякий час сторони погодилися обрати посередника айсимнета, прийняттого для обох сторін, і довірити йому керівництво афінським полісом і розробкою нового закону. Для цієї мети і для завоювання острова Соломін в 594 році до нашої ери Солон був обраний архонтом. За походженням він був евпатридом з роду Кодридів, нащадком легендарного афінського басілевса Кодра. Однак за майновим станом Солон насправді належав до середнього класу демократії і займався торгівлею. Він був популярним поетом, який писав вірші на політичні теми. Незадовго до обрання Солон надихнув громадськість на сміливість, прочитавши свої вірші, і з його ініціативи на сусідній з Афінами Острів Соломін, що належав Мегарам, була відправлена військова експедиція. Оскільки острів Соломін контролював вхід в афінський порт Пірей, було необхідно заволодіти ним. Це було зроблено афінським загоном, посланим Солоном (Додаток А)².

Реформи Солон можна розділити на економічні та політичні. Як законодавець, Солон представляв інтереси сільських та переважно багатих міських представників та евпатридів, основні інтереси яких вже були

¹ Дьяконов И. М., Якобсон В. А. Гражданское общество в древности // ВДИ. 1998. № 1. С. 26

² Колобова К. М. Революция Солон // Ученые записки ЛГУ. Серия исторических наук. Вып. 4. № 39. 1939. С.35.

зосереджені на торгівлі, а не на володінні землею¹. Солон проводив свої реформи, спираючись на активну підтримку Народних зборів, які в основному складався з бідних громадян. Головна економічна реформа Солон називається "сисахвіа" - зменшення тягара, тобто зняття боргових каменів із закладених земельних ділянок бідних. Кредитори евпатриди давали позику бідним і встановили на земельній ділянці кам'яний стовп з написом, в якій вказувалася сума боргу².

У боржників цей борговий камінь став підставою для передачі земельної ділянки в руки кредиторів. Беручи кредити під заставу особистої свободи, неплатоспроможні боржники могли потрапити в боргове рабство і навіть продатися за кордон. Солон анулював борги селян, повернув їм закладені земельні ділянки і анулював їх. Крім того, він розшукував проданих за кордон рабів, викупував їх і повертав на батьківщину. Як поет і есеїст, Солон описав свою законодавчу діяльність у віршах, уривки з яких були опубліковані із цитатами Арістотеля та інших античних авторів³.

Солон заборонив експорт зернових з Аттики, але дозволив експорт оливкової олії. Він видав закони, які заохочували вирощування виноградників, садів і городів і регулювали право користування колодязями і іригаційними системами в цілому. Щоб розвивати ремесла і торгівлю, Солон видав закон проти бездіяльності. До Солон існували місцеві і навіть загальні заходи, а також монети. Солон ввів уніфіковані заходи, провів грошові реформи, відповідно до яких важкі егінські таланти були замінені на більш поширені в області евбейські, де афіняни торгували частіше і їх вага була дещо менше⁴. Економічні реформи Солон були доповнені політичними реформами. Він

¹ Greek Oligarchies, Their Character and Organization. By Leonard Whibley. New York, 1896, P. 84

² Колобова К. М. Революція Солон // Ученые записки ЛГУ. Серия исторических наук. Вып. 4. № 39. 1939. С. 36

³ Колобова К. М., Глускина Л. М. Очерки истории Древней Греции. Л., 1958. С. 112.

⁴ Матвеева Т. О. Право стародавніх Афіні // Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 6. С. 31

скасував генократію ("генос" – рід) – владу родової знаті – і замінив її тимократією ("час" – ціна, витрати), владою, заснованою на праві власності, позбавивши аристократію привілеїв, пов'язаних із залишками родової структури.

Всі громадяни Аттики були розділені на 4 групи. В якості основи для кваліфікації були взяті природні переваги сільського господарства. До першої категорії належали всі громадяни, які отримували вигоду з землі у вигляді сипучих або рідких продуктів в кількості не менше 500 мідних тонн (по мідній мірі обсягу вони називалися пентакосіомедімами, тобто п'ятисотмірники). До другої категорії належали громадяни, які отримували прибуток у розмірі не менше 300 мідних монет зі своєї землі. Їх називали вершниками, тому що вони повинні були служити в кавалерії на власних бойових конях. Громадяни, які отримували допомогу в розмірі не менше 200 мідних монет зі своєї землі, належали до 3-ї категорії¹. Їх називали зевгітами ("зевго" - команди), оскільки це люди, у яких була своя власна упряжка корів. Вони повинні були служити в піхотних ополченнях і мати власне важке озброєння. Четверта категорія складалася з громадян, які мали дохід менше 200 мідяків. Їх називали фетами. На військовій службі вони виконували допоміжні функції і формували легкоозброєну піхоту².

Солону було нелегко переконати евпатридів, які гнобили народ, відмовитися від матеріальних благ, які були їм надані до цього. Закон про стягнення боргів віддав значну частину людей землевласнику в рабство, а кам'яні стовпи на землях, які залишалися за поселенцями, свідчили про те, що ці ділянки незабаром перейдуть у власність евпатридів і що ці сільські жителі

¹ Ставнюк В. В. Завершення реформ Солона у відображенні історичної традиції // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2004. № 4. С. 254

² Ставнюк В. В. Завершення реформ Солона у відображенні історичної традиції // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2004. № 4. С. 255

незабаром будуть працювати на господаря¹. Однак Солон зміг проявити сміливість і довести евпатридам, що їм довелося піти на великі поступки народу. Це доводить, що самі евпатриди вважали більше неможливим підтримувати існуючі стосунки. Їм загрожувала революція або вони потрапили б під ярмо тирана, який грабував би їх. Щоб не втратити все, вони погодилися пожертвувати частиною своїх інтересів заради необхідних реформ. Характер Солона, знатність його сім'ї, його багатство, його розсудливість і досвід давали їм впевненість у тому, що він буде максимально поважати їхні інтереси. Тому вони обрали його в ранг першого архонта і доручили йому створити закони, необхідні для примирення населення².

Розподіл людей за цими класами, встановлений реформами Солона, замінив колишню аристократичну прерогативу на прерогативу багатства, а форму аристократичного правління - на тимократію, "правління багатства". Земля належала евпатридам, тому вони фактично залишалися правлячим класом навіть після реформи Солона, але створення класів за кваліфікаційною ознакою стало важливим кроком на шляху до рівності громадян, і привілейований статус перестав передаватися у спадок. Простолюдини, які досягли успіху наполегливою працею, талантом або удачею перш ніж отримати кваліфікацію, отримували пов'язані з нею почесті і права³.

Введена Солоном цензура представляла інші інтереси суспільства, заохочуючи молодих евпатридів захищати і примножувати майно своїх батьків, підвищуючи вартість майна і протидіючи надмірній схильності іонійців віддавати перевагу торгівлі перед сільським господарством. Солон зробив сільське господарство найпочеснішою професією афінських громадян і найціннішою власністю громадян на землю. Це в значній мірі сприяло розвитку

¹ «Athens: the Reform of Cleisthenes». By E. M. Walker. In the Cambridge Ancient History. Vol. IV (1926). ch. 6., P. 74

² Ставнюк В. В. Початок і методи проведення реформ Солона // вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Випуски 74-76. С. 112

³ Ober J. Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology and the Power of the People. Princeton : Princeton University Press, 1991. P. 118

здоров'я у народу і сприяло тому, що громадянами стали ті, хто був налаштований активно захищати свою батьківщину. Люди, чия честь і права повністю пов'язані з полем їх батьківщини, завжди готові твердо захищати безпеку і благополуччя своєї землі¹.

Розподіл громадян за майновими групами став основою для реформи уряду і судової системи. Реформи Солон були спрямовані на те, щоб максимально зберегти колишні форми цих інститутів і залишити виключне право на найпочесніший статус за евпатрідами, але, тим не менш, цього не вдалося зробити².

Наприклад, Солон зберіг звання архонта і зміцнив свою владу, постановивши, що його може отримати тільки громадянин першого класу, але право обирати передали народним зборам. Усі афіняни, які досягли 20-річного віку та мали громадянські права, брали участь у народних зборах, і всі голоси були рівними. Солон постановив, що народні збори повинні вибрати архонта з числа п'ятисотників, які вимагали цього звання. Число архонтів залишилося колишнім - 9³.

Верховна влада в державі належала народним зборам (еклезії). Після реформ Солон це мало відбуватися принаймні 4 рази на рік. Люди збиралися на площі в сонячну погоду при сприятливих ознаках. Головував на зборах перший архонт. Всі громадяни, які не були позбавлені своїх політичних прав за рішенням суду, могли виступити на зборах. Ті, хто хотів виступити, піднімалися на трибуну і одягали миртовий вінок. Перед початком зборів були принесені урочисті жертви і молитви богам. Глашатай проголосив прокляття тим, хто використовує свободу слова на зло. У порядку тематики зборів найвищий пріоритет мали пропозиції, подані на засідання урядовою Радою⁴.

¹ Ставнюк В. В. Початок і методи проведення реформ Солон // вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Випуски 74-76. С. 113

² Ставнюк В. В. Творець «світової держави» // Пам'ять століть. 1997. № 4. С. 124

³ Ставнюк В. В. Творець «світової держави» // Пам'ять століть. 1997. № 4. С. 125

⁴ Asmonti L. Athenian Democracy: A Sourcebook. London : Bloomsbury, 2015. С. 223.

До реформи Солона вища виконавча і судова влада належала Раді Притана, її членами були притан Навкрійський, старійшина евпатридських філів і архонт. Солон замінив цей орган на Раду 400. Кожна філу щорічно обирає по 30 членів Ради з числа перших трьох категорій громадян. Солон залишив кількість філів і їх назви колишніми - (гелеонти, гоплети, аргати, егікори) - 100. Члени Ради не отримували платні, оскільки кандидатами на цю посаду були тільки заможні люди. Після реформ Солона рада чотирьохсот стала вищим державним органом. Вона займалась фінансами: всі доходи збиралися, всі витрати проводилися відповідно до її розпоряджень і під її контролем. Цей орган керував державною поліцією, всі поліцейські органи були підпорядковані йому¹. Він був представником афінської держави у відносинах з іншими державами. Будівля, в якій проходило все засідання цієї урядової ради, називалася Булевтерій. Ми не знаємо, коли саме при Солоні відбулося засідання Ради в повному складі. У проміжках між цими засіданнями поточними справами керував комітет, що складався з 100 членів: йому було присвоєно назву ради пританів. Судячи з правил, що існували в пізніші часи, згідно із законом Солона, управління поточними справами по черзі переходило від одного представника філи до іншого, тому слід припустити, що заступники кожної філи були пританами протягом 3 місяців на рік. На головах пританів був миртовий вінок на знак їх високого становища².

Реформи Солона не давали раді права вирішувати питання війни і миру - вони вирішувалися народними зборами. Рада не приймала законів, а лише затверджувала проекти, і ці проекти отримували силу Закону лише за рішенням Народних зборів³. Таким чином, верховна влада належала Народним зборам.

¹ Ker J. Solon's Theōria and the End of the City // Classical Antiquity. 2000. V. 19. 2. P. 304

² Суриков И.Е. Античная Греция: политики в контексте эпохи. Время расцвета демократии. М.: Наука, 2008. С. 221. URL: https://vk.com/wall-35220730_3792?z=photo-35220730_317693252%2Fwall-35220730_3792

³ Ker J. Solon's Theōria and the End of the City // Classical Antiquity. 2000. V. 19. 2. P. 304

Спікер пояснив людям сенс закону, запропонованого ним для прийняття. В цілому, всі рішення і дії Ради з реформи Солона були підпорядковані волі Народних зборів - з усіх важливих питань Рада повинна була отримати їх схвалення: правитель обирався народом і закон приймався народом. Таким чином, найбільша влада належала зборам не тільки в теорії, але і на практиці. Влада Народних зборів в Афінах була настільки велика, що він не міг порушувати свої права¹.

З часу реформи Солона, зі зміною притану, скликаною новим пританом, який вступив на посаду, народний конгрес кожні 3 місяці контролював дії урядової ради і вищих посадових осіб, а судовий розгляд у всіх процесах, за винятком кримінальних справ, що розглядалися ефесом під головуванням імператора-архонта, було підпорядковане повноваженням Народного суду, званого гелеєю².

Згідно з реформами Солона, щороку під керівництвом архонта 1000 чоловік з кожної філи призначалися до народного суду за жеребом, і на останньому слуханні було вирішено, що всі судові процеси будуть передані на розгляд суду. Ці судді, призначені за жеребом, називалися геліастами. Приступаючи до виконання своїх обов'язків, вони давали урочисту клятву голосувати відповідно до Закону, чесно, неупереджено і не підкуповувати.

Спочатку це був просто апеляційний суд. Але потім, з розвитком судової системи в демократичному дусі, геліея стала Верховним судом у всіх кримінальних справах і у всіх важливих справах. Реформи Солона зробили геліею хранителькою всіх установ, які вони запровадили, і постановили, що поправки до закону, схвалені урядовою Радою, будуть запропоновані для прийняття народним парламентом лише в тому випадку, якщо вони будуть схвалені гелією. Вони були обрані з числа людей, які добре знали закон.

¹ Туманс Х. Рождение Афины. Афинский путь к демократии: от Гомера до Перикла (VIII-V вв. до н.э.) / Вступ. ст., науч. и лит. ред. Э. Д. Фролова. СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2002. С. 286. URL: http://www.sno.pro1.ru/lib/tumans_rozhdenie_afiny/24.htm

² Фролов Э.Д. Политические лидеры афинской демократии // Политические деятели античности, средневековья и нового времени. Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. С. 8

Спочатку їх число становило, ймовірно, 400 осіб, а потім 600 і 1000. На засіданні цього комітету були присутні архонти-філософи¹.

Крім самої судової системи, геліаст був зобов'язаний провести "попередню перевірку" всіх посадових осіб щодо новообраних архонтів, членів Ради і всіх інших посадових осіб. Геліаст проводив "попередню перевірку" (перевірку дотримання правил), чи відповідали вони вимогам закону: чи були вони громадянами, чи мали права, майно; кваліфікацію, необхідну законом; покарання за те, що вони були позбавлені права на вибори. Два роки поспіль їм не дозволялося обирати одну і ту ж посаду, чи займали вони інші посади або не займали ту ж посаду в попередній рік. Усі громадяни мали право протестувати проти прав обраних посадових осіб; і в кінці тривалої служби вищих посадових осіб було проведено попередню перевірку щодо архонта, приділяючи йому особливу увагу за неправильні дії кожного. Крім того, архонти повинні були дати урочисту клятву суворо дотримуватися закону; вони давали цю обіцянку на "камені клятви", розташованому на площі народних зборів, і повторювали клятву в храмі акрополя перед богами. За порушення своєї клятви вони отримували дуже великий грошовий штраф, виплата якого була практично неможлива для всіх. А громадяни, які не платили штрафи, були позбавлені політичних прав².

В результаті реформ Солона Народні збори став грати найактивнішу роль в житті Атики. Вони обговорили поточну політичну ситуацію. Архонт був обраний за жеребом з кількох кандидатів, раніше висунутих філумами. Ретельне розслідування дій архонта було ще більш необхідним, оскільки звання архонта, згідно із законом Солона, давало право на інше високе звання. Суд ареопагу, складався з архонтів, які, згідно із Законом Солона, бездоганно відбували свій термін у 1 рік. Протягом багатьох років служби архонт був тимчасовим членом ареопагу. Однак їх включення в число довічних членів ареопагу було

¹ Bicknell P. J. Studies in Athenian Politics and Genealogy. Wiesbaden, 1972. P. 1

² Фролов Э.Д. Политические лидеры афинской демократии // Политические деятели античности, средневековья и нового времени. Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. С. 9

обумовлено результатами попередньої професійної підготовки, які вони отримали в кінці терміну своєї служби¹.

Таким чином, ареопаги склалися з архонтів. Це були п'ятисотники, багаті землевласники, представники вищого класу, які звикли за своїм статусом виконувати судові обов'язки та мали можливість здобути освіту. Їх вибір як архонтів свідчив про те, що вони були впливовими людьми, а результати діяльності довели, що вони були людьми бездоганної чесності при виконанні своїх обов'язків. Число членів ареопагу повинно було бути великим, тому що щороку змінювалося 9 архонтів. За словами Солона, ця установа закликала найбільш впливових і кращих людей благородного стану до державної і судової діяльності протягом усього життя, тісно пов'язувало честь благородного стану з благом держави і приводило в нагороду за вірну службу Батьківщині до довічного високого звання, за чесність і мужність громадян забезпечили тверду консервативну підтримку нової державної структури². Аристократи були зацікавлені у підтримці та захисті державних структур, які не лише захищали їх особистість та майно, але й забезпечували їм привілейований статус, покладали на них охорону правопорядку, управління суспільним життям та мораллю і водночас звільняли їх владу від звинувачень у узурпації, класовій монополізації та гноблення. Молоді евпатриди були дуже зацікавлені в тому, щоб завоювати повагу суспільства чесним і сумлінним виконанням свого громадянського обов'язку для того, щоб згодом стати членами ареопагу. Тому реформа Солона, яка оновила ареопаг, була дуже успішною. Солон надихнув талановитих евпатридів своєю любов'ю до нової державної системи, і держава отримала сильну консервативну підтримку в урядовій установі, що складається з довічних членів³.

¹ Morris I. Burial and Ancient Society. The Rise of the Greek CityState. Cambridge. 1988, P. 89.

² Hebrew Thought Compared With Greek. By Thorleif Boman. London, 1960, P. 65

³ Classical Greece. By C. M. Bowra. New York, 1965, P. 89.

Володіючи владою, не обмеженою ніяким законом, і відповідаючи тільки за свою совість, ареопаг виконував обов'язок політичного лідера. Йому належали вищі поліцейські сили держави. Він керував управлінням релігійними справами: громадським богослужінням і святкуванням релігійних свят, управлінням храмами, охороною священного оливкового дерева Афін; він стежив за тим, щоб громадяни виявляли повагу до релігії; він стежив за вихованням дітей громадян, їх моральністю і способом життя всіх жителів Афін.

Солон створив новий вищий суд присяжних- гелея. Як уже згадувалося, оцінка громадянина за його походженням була замінена оцінкою по майновому цензу. Архонт міг бути обраний тільки з числа першого класу – пентакосіомедімнов. Членами буле можуть стати тільки громадяни перших 3-х категорій. І тільки в еклезії (народних зборах) і гелеї (суді присяжних) можуть взяти участь громадяни всіх 4-х майнових категорій¹.

Розділивши громадян на класи, Солон проклав шлях до рівноправності громадян, зміцнив громадський порядок і поставив величину прав в залежність від величини відповідальності. Однак реформи Солона дали деякі привілеї громадянам першого класу: вони відкрили їм доступ тільки до лав архонтів і ареопагу і фактично дали перевагу заможній частині громадян держави за правилами про вибори до Ради 400. Але навіть тоді Солон багато зробив для забезпечення рівних прав усім громадянам: він обрав правителів і дав їм усім рівний голос у Народних зборах, які мали верховну владу та приймали закони. Реформа Солона убезпечила суспільство від повернення правління евпатридів, створивши народний суд, який захищав існуючий закон від необдуманих нововведень, який не тільки карав за перевищення влади, порушення закону, але і служив для вивчення особистих якостей правителя, членів урядової ради і порядок дій вищих посадових осіб².

¹ Фролов Э. Д. Рождение греческого полиса // Становление и развитие раннеклассовых обществ (город и государство). Л., 1986. С. 85.

² Ставнюк В. В. Творець «світової держави» // Пам'ять століть. 1997. № 4. С. 127

Є ряд причин, які пояснюють, чому реформи Солона не просто змогли бути проведені в Афінах, але і знайшли підтримку серед місцевого населення. По-перше, афіняни опинилися в ситуації серйозної кризи, що загострила політичні, соціальні та економічні протиріччя. Їм потрібно було вирішити цю кризу, і заради цього вони були готові розглянути навіть нестандартні рішення. По-друге, сам реформатор Солон був геніальною людиною – одним з семи давньогрецьких мудреців. При цьому мудрість проявляється не у великій кількості знань, а в розумінні їх кордонів, а значить, в умінні правильно застосовувати свій розум.

По-третє, для афінян спочатку високу цінність представляв розумна людина. У людському суспільстві це не завжди так, але греки та афіняни особливо цінували мудрість, також тому, що вірили, що Афіна, покровителька їхнього міста, була богинею мудрості. По-четверте, Солон був здатний самостійно знаходити рішення складних комплексних проблем і в той же час володів волею до реалізації цих рішень. Він поєднував дар філософського споглядання з практичними діями, але цього часто не виявляли¹.

По-п'яте, Солон не тільки знайшов оригінальне рішення складного комплексу проблем афінського суспільства, а й зміг переконати афінських громадян у своїй легітимності - як еліту, так і широкі маси простих людей².

Реформи Солона не претендують ні на владу більшості, ні на владу меншості, ні на владу народу в цілому. Солон пропонує, щоб люди всі разом підпорядковувалися силі спільних цінностей, які можуть бути реалізовані в житті спільно.

Таким чином, суть реформи Солона полягає у звільненні людяності – загальнолюдських цінностей - шляхом підпорядкування всіх людей силі спільних цінностей. Через усвідомлення в житті цінності людської свободи,

¹ Ставнюк В. В. Суспільно-політичні процеси в афінському полісі на початку класичної доби і архонтат Фемістокла // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2000. № 5. С. 158

² Ставнюк В. В. Початок і методи проведення реформ Солона // вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Випуски 74-76. С. 115

цінності власності, цінності рівності, цінності праці. Відповідальна і сумлінна реалізація всіма громадянами цих цінностей формує цінність особистості, тобто честь людини як особистості, тобто людяність Тимоса. Вищий етичний сенс реформи Солона полягає в тому, щоб знайти людяність самому і допомогти знайти людяність іншим.

Таким чином, реформа Солона істотно змінила всю структуру суспільно-політичного життя Стародавніх Афін, створила передумови для розвитку рабовласництва, об'єднала всі ці нові майнові права, завдала удару по залишках родоплемінного ладу і панування племінної аристократії, які перешкоджали формуванню з рабовласницького суспільства Афін.

Однак реформи Солона не усунули всіх проблем і в цьому сенсі носили компромісний характер. Вищі класи демократії отримали доступ до влади, але їх кваліфікація визначалася доходами від землі. Дрібні господарі домоглися багато чого: вони були звільнені від боргів, позбавлені небезпеки боргового рабства, багато хто з втікачів повернувся на батьківщину, але реформи не привели до загального перерозподілу землі. З іншого боку, аграрна аристократія, змушена піти на поступки, виявила бажання повернути те, що згодом було втрачено, і відновити колишнє правління.

РОЗДІЛ 3. «ЗОЛОТИЙ ВІК» АФІНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЗА ПЕРИКЛА

Перемога у війні з Персією, роль гоплітів в ній зміцнили позиції демократії. Демократизації явно сприяв неминучий приплив сільського населення Аттики в Афіни, чого не могло спостерігатися в період військової загрози і мобілізації сил поліса для її усунення. Концентрація громадян Афін також сприяла їх активізації та посиленню ролі. Також можна також припустити про посилення ролі інших демократичних інститутів в Афінах: гелії, Буле, стратегії. Слід також зазначити, що активізація Народних зборів (екклезії) передбачає посилення політичної боротьби, і наслідки при відсутності значущої зовнішньої ситуації обов'язково повинні бути на користь демократичних сил. Можна однозначно погодитися з тими дослідниками, які розглядають екклезію як сприятливе середовище для формування демократичної партії¹.

Перикл належав до стародавнього аристократії Аттики, що походили від міфічних героїв. За чоловічою лінією він був, згідно з легендою, представником роду знатних жерців бузигів, заснованого одним із супутників героя-хлібороба Триптолема, ймовірно, пов'язаного з афінською династією Кодридів. Резиденція гілки Бузигів, до якої належав Перикл, знаходилася в місті Хоралг, що знаходиться зовсім поруч з Афінами, і ця близькість була пов'язана з активною участю сім'ї в житті полісу. Один з предків Перикла, Аріфлон був близький до тирана Пісістрата.

По жіночій лінії Перикл був нащадком Алкмеонідів, однієї з найбільш знатних і впливових сімей Аттики, яка, згідно з різними думками, походила з місцевого роду автохтонів. Серед предків Перикла по материнській лінії був

¹ Бузескул В. П., Афинская полиция Аристотеля как источник для истории государственного строя Афин до конца V в., Хар., 1995, С. 65.

тиран. Агаріста була названа на честь своєї бабусі по батькові, дочки тирана Сікіона Клісфена, а її мати була дочкою Гіппія, афінського тирана¹.

Перикл (Додаток Б) народився близько 494 або 493 року до н.е. Його дитинство пройшло в тривожній обстановці в 480-х роках до н.е., коли посилювалися загрози з боку Персії і загострилася внутрішньополітична боротьба. Остракофорія, ініційована Фемістоклом, була в основному спрямована проти Алкмеонідів: в 486 році до н.е. був засланий Мегакл, дядько Перикла по материнській лінії, а в 484 році до н. е. - батько Перикла. Ці події залишили важкий слід в душі хлопчика і змусили його усвідомити високі ризики, пов'язані з боротьбою за владу над Афінами. Звідси і страх вигнання, який Перикл відчував в зрілому віці².

Ксантіппу довелося покинути Аттику, а його сім'я залишилася на батьківщині, зберігши свою власність і всі громадянські права. Збережені джерела майже нічого не повідомляють про цей період життя Перикла, зокрема про його освіту, але відомо, що програма навчання аристократії в той час була досить поверхневою і не передбачала детального вивчення будь-якого предмета.

У 480 році до н.е., коли Афінам загрожувала перська агресія, вигнанням громадянам було дозволено повернутися на батьківщину. Ксантіпп очолив афінський флот і здобув перемогу при Мікалі над спартанським царем Леотіхидом 2 (479 рік до н.е.). Між двома командирами склалися хороші відносини: існував навіть союз гостинності "проксенія", який діяв серед нащадків флотоводців, включаючи Перикла. На очах у останніх за ці роки відбулися досить драматичні події: перси взяли Афіни і спалили Акрополь, греки за 1 день змінили хід війни, розгромили ворожий флот при Саламіні, після першого успіху почалися чвари між союзниками, Афінами і Спартою³.

¹ Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. М.: Наука, 1994 Т.1., С. 39

² Бузескул В. П. Перикл. Личность. Деятельность. Значение. Образы человечества. Пг.: Брокгауз-Ефрон, 1923, С.71.

³ Бузескул В. П. История афинской демократии. СПб., 1909, С. 23.

Все це повинно було підштовхнути молодого аристократа до простого висновку, який був принципово важливим для політичного процесу, якого він дотримувався в зрілому віці. Периклу довелося оцінити важливість будівництва потужної фортеці в Афінах для захисту міста від нападів з суші, а також важливість флоту. Крім того, він повинен був розуміти, що не повинен занадто довіряти своїм колишнім колегам, особливо Спарті¹.

У віці 18 років (ймовірно, влітку 476 або 475 року до н.е.) Перикл повинен був вступити на обов'язкову військову службу для всієї афінської молоді. Протягом 2 років мобілізовані люди мали справу зі зброєю, вчилися воювати в строю, брали участь у навчаннях, патрулювали кордони, приносили урочисту присягу на вірність спільноті і зараховувалися в резерв

Перша згадка про Перикл як політика датується 473 роком до н.е. або 472 роком нашої ери. Як представник знаті, володар багатства і великих сімейних зв'язків, Перикл з ранніх років виділявся на загальному тлі і повинен був брати активну участь в політичному житті Афін. Коли Перикл досяг 30-річного віку і, таким чином, отримав повний обсяг громадянських прав, в 460-х роках до н.е. все змінилося (включаючи можливість балотуватися на пост стратега), на той час Афінам не вистачало яскравих політиків і перед Периклом відкрилася прекрасна перспектива.

Незважаючи на своє походження, син Ксантіппа поведився як прихильник демократії. Перикл часто виступав з промовами в Народних зборах і в судах і виявляв чудове красномовство, за що (за однією з версій) отримав прізвисько "Олімпійський". Він також висловлювався проти Кімона — спочатку обережно, але поступово посилював тиск. У 464/463 роках до н.е. Перикл вперше зайняв посаду стратега. Разом зі своїм колегою Еффіальтом він

¹ Головатий, М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011, С. 118

здійснив морську подорож до Східного Середземномор'я, яке перебувало під владою персів, і повернувся додому, не зустрівши перських кораблів¹.

Отже, напередодні приходу Перикла до влади політичну ситуацію в Афінах визначав Кімон, видатний представник аристократичних тенденцій в політиці. Він реалізував своє лідируюче становище в місті завдяки державній посаді, але зміцнив його неофіційним шляхом, наприклад, за допомогою надзвичайно щедрої благодійності, яка надовго запам'яталася і назавжди увійшла в аннали афінської історії. Проте, він був приречений на поразку в політичній боротьбі, а разом з ним канула в лету і сама аристократія. Демократи скористалися цією ситуацією, щоб провести важливі політичні реформи, спрямовані на обмеження влади ареопагу, головного оплоту аристократії та олігархії².

Головним провідником реформи з ініціативи Перикла став саме Ефіальт. Він забрав у ареопага всі функції, за винятком кримінального судочинства. Частина повноважень ареопагу була передана Народним зборам і суду, і ареопаг втратив право стежити за дотриманням закону. Якщо раніше ареопаг міг скасувати рішення Національних зборів, то після реформ він позбувся цього права. Ареопаг втратив також право на проведення попередньої експертизи-перевірку відповідності особи певним критеріям перед вступом на державну посаду.

Завдяки реформам афінська демократія придбала свій закінчений класичний вигляд. Ця трансформація якраз і пов'язана з появою терміна "демократія" і початком так званого "століття Перикла" — часу найвищого розквіту Афін. Незабаром після реформ Ефіальт був убитий. І безумовним лідером демократичної партії стає Перикл³.

¹ Дьяконов И. М., Якобсон В. А. Гражданское общество в древности // ВДИ. 1998. № 1. С. 22

² Колобова К. М. К вопросу о возникновении афинского государства // ВДИ. 1968. № 4, С. 69.

³ Колобова К. М., Глускина Л. М. Очерки истории Древней Греции. Л., 1958., С. 84.

Ще під час боротьби з Кімоном Перикл почав серію політичних реформ, які продовжилися в 450-х роках до н.е., ознаменувавши важливий етап демократизації Афін. Зокрема, він запровадив міфофорію-плату за здобуття ступеня магістра. Спочатку це нововведення поширювалося тільки на присяжних, які засідали в геліях, а пізніше на 500 членів Ради і багато інших посад. В результаті розширився доступ бідних громадян до політичної діяльності, а аристократія втратила свою негласну монополію на головні пости в державі. Важливим кроком у тому ж напрямку стало прийняття на архонтство зевгітів, третього і найчисленнішого класу афінських громадян (457 рік до н.е.). З якогось моменту навіть фети (найбідніші громадяни) змогли бути обрані архонтом: їм було досить зберігати мовчання про свій статус під час жеребкування¹.

Процедура обрання посадових осіб була змінена таким чином, щоб у знаті було набагато менше можливостей впливати на результат процедури. Все частіше магістрати різних рівнів обиралися не голосуванням, а шляхом кидання жеребу - цей варіант вважався більш демократичним в давнину, навіть обрання кандидатів в лотерею, що проходило за результатами демонстрацій, було скасовано, і це стало ще одним ударом по становищу знаті².

В результаті цих реформ значення майнового класу, створеного при Солоні, також значно знизилося. Народні збори тепер збиралися частіше, ніж раніше. Близько 460 року до н.е. конференція була перенесена з Ринкової площі, яка заважала повсякденному міському життю, на пагорб Пнікс; там було побудовано спеціальну споруду з трибуною для ораторів і лавами для глядачів³.

Іншим важливим нововведенням, введеним Периклом, став закон про громадянство, прийнятий в 451/450 роках до н.е. Це була умова, згідно з яким

¹ Hellenistic Athens: An Historical Essay. By W. S. Fergusson. London, 1911, P. 89

² Матвєєва Т. О. Право стародавніх Афін // Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 6. С. 31

³ Ставнюк В. В. Суспільно-політичні процеси в афінському полісі на початку класичної доби і архонтат Фемістокла // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2000. № 5. С. 150

тільки ті, хто довів своє походження від афінських громадян як по батькові, так і по матері, могли вважатися повноцінними афінянами. До цього враховувалися тільки предки по чоловічій лінії так що нововведення могло стати ще одним ударом по родовій знаті. Наприклад, Кімон був з боку матері онуком фракійського царя, тому йому могла загрожувати втрата громадянства. Цей закон перетворив громадянську громаду Афін на закриту спільноту, члени якої могли користуватися всіма благами демократії. Завдяки своїм реформам Перикл зрештою став лідером демократичних Афін.

Політична система, при якій в уряд входили широкі маси громадян, коштувала дуже дорого. Афіни мали необхідні кошти завдяки форосу-внескам до скарбниці всього Союзу від політики членів Афінського морського союзу. У 454 р. До н. е., коли греки зазнали поразки в Єгипті, Периклу вдалося перевезти скарби з Делоса до Афін під приводом посилення Перської загрози. В результаті військовий союз-Симмахія-перетворився в морську державу афінян, а форос - в данину, якою афіняни розпоряджалися на свій розсуд.

Після смерті Кімона в 450 році до н.е. лідером групи знаті став його зять Фукідід, син Мелесія. Почався новий етап боротьби між двома "партіями", і Фукідід спирався виключно на благородство цієї боротьби, а Перикл використовував свій вплив в демократії і претендував на роль представника інтересів всього поліса¹.

Перикл демонстративно розірвав стосунки зі своїми аристократичними родичами, дистанціювався від усіх своїх співгромадян, а метекі Анаксагор, Протагор, Геродот та інші стали його друзями. Тепер він позиціонувався як суто громадський діяч, який ні за яких обставин не став би підривати легітимність і інтереси держави через дружні або сімейні зв'язки².

¹ Туманс Х. Рождение Афины. Афинский путь к демократии: от Гомера до Перикла (VIII-V вв. до н.э.) / Вступ. ст., науч. и лит. ред. Э. Д. Фролова. СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2002. С. 381. URL: http://www.sno.pro1.ru/lib/tumans_rozhdenie_afiny/24.htm

² Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки / Пер. з англ. К.: Основи, 1997. С. 87.

Між двома "партіями" регулярно відбувалися зіткнення у зв'язку з різними питаннями внутрішньої і зовнішньої політики. Так, Фукідід і його прихильники категорично виступали проти масштабного будівництва акрополя, заявляючи, що це безглузде і нецільове витрачання коштів, зібраних у союзників на військові потреби. Вони були переконані, що експлуатація членів морського союзу була надмірною. Однак Перикл мав значний вплив, і угруповання знаті, як правило, не могло втручатися в його політичний курс.

Хоча Перикл не був переобраний стратегом у 444 або 443 роках до н.е., Фукідід тимчасово прийшов до влади і зміг перетворити Фриз на загальногрецьку колонію. Але незабаром Перикл знайшов зручний момент для початку остракофорії, і це був дуже небезпечний крок для нього, оскільки гіпотетична загроза вигнання залежала від нього, але він набрав найбільшу кількість голосів. Саме Фукідід здобув перемогу і був змушений відправитися у вигнання¹.

Вигнання Фукідіда, безсумнівно, стало перемогою Перикла і переломним моментом у його політичній кар'єрі. Тепер у Перикла не було небезпечних конкурентів. Його владі всередині полісу довгий час ніщо не загрожувало: можливо, прихильники Фукідіда, відчуючи свою слабкість, були готові до помсти, але не робили ніяких дій².

План Перикла по зміцненню своєї влади був порушений епідемією, що почалася в 430 році до нашої ери, і протягом всієї історії вона занепадала як "Афінська чума". Скупченість населення, вимушеного ховатися за стінами міста, сприяла численним жертвам (за даними вчених, 4 з 1 афінян померли від цієї хвороби). Люди були розгнівані на Перикла. Крім того, ця епідемія вважалася ще одним проявом прокляття предків, яким скористалися вороги Перикла.

¹ Фролов Э. Д. Рождение греческого полиса // Становление и развитие раннеклассовых обществ (город и государство). Л., 1986, С. 76.

² The Liberal Temper in Greek Politics. By Eric A. Havelock. New Haven, 1957, P. 84

"Перший громадянин" швидко втратив свій вплив. Він був достроково звільнений зі своєї посади стратега, притягнутий до суду за звинуваченням у фінансових зловживаннях і засуджений до сплати великого грошового штрафу. Перикл - просто приватна особа, і створена ним система правління почала руйнуватися: замість збалансованої демократії це був час емоційного панування натовпу, продиктованого демагогами. Але зовнішня політика Афін залишилася колишньою. У 429 році до н.е. стратегом знову був обраний Перикл. Але це була просто милість демонстрацій, які, як думали політики, спокутували свою провину. Джерела нічого не повідомляють про діяльність Перикла під час його останньої стратегії. Того ж року він серйозно захворів і помер восени 429 року до нашої ери.

Перикл належав до принципово нового покоління, яке народилося після знаменитої битви з Персією, в якій була завойована свобода Еллади. Походження забезпечувало Периклу надійний тил, а сімейні традиції не тільки природним чином привели його в політику, але і в значній мірі визначили його політичний напрямок. Побоєнна молодь сприймала як належне постійне зростання добробуту, нові перемоги над персами на морі і зміцнення могутності своєї держави. Тепер вона підросла і їй захотілося чогось свіжого і принципово нового. За звичайним зіткненням поколінь проглядає щось більше: внутрішнє руйнування культури, що виражається в зіткненні світогляду і цінностей¹.

В Афінах щойно настала епоха, коли процес культурної трансформації відбувався шляхом зіткнення старого і нового. Перикл волею долі усвідомив, що знаходиться на вершині цієї нової культурної хвилі. Як уже згадувалося, сімейні традиції та політична ситуація сприяли цьому, спочатку поставивши його в русло "прогресивної" політики. Він належав не тільки до нового покоління політиків, а й до нового "сучасного" типу людей. Таким чином, виток політичної активності неминуче привів його до протистояння

¹ Greek Political Theory: Plato and his Predecessors. By Ernest Barker. 4th ed. London, 1951. Chs. 1, 2. P. 78

аристократичним традиціям. За освітою, за своїм внутрішнім становленням і відношенню до релігії Перикл є людиною абсолютно сучасного зразка, і не випадково в античних традиціях до нього записані в якості вчителів такі знамениті раціоналісти, як Зенон, Анаксагор і софіст Дамон¹. Все його політичне життя-приклад практичного мислення, не обтяженого релігійними або моральними рамками, але завжди підкоряється тверезим розрахункам. Це було цілком природно через баланс сил того часу.

Перикл, судячи з розповіді Плутарха, володів новим, витонченим типом цілісного і всебічно інтегрованого мислення. Однак ця ситуація іноді оберталася проти нього, загострюючи і без того запеклу політичну боротьбу, обурену такою принципово прагматичною і в чомусь антирелігійною позицією Перикла, що давало йому додаткові підстави для об'єднання своїх супротивників. У цьому контексті стає ясно, що перемога Перикла означає остаточну перемогу закону над харизмою і в той же час перемогу політичної системи над аристократичною особистістю.

Перикл почав свою кар'єру ще дуже молодим і заявив про себе в політиці, навмисно і безпідставно звинувативши Кімона в хабарництві. Щоб піднятися на вершину, йому потрібно було "збити" Кімона або мати можливість конкурувати з ним².

Небезпеку для Перикла представляла сила знаті. Необхідно було створити такі умови, щоб інші не змогли зайняти його місце. Тому майже одночасно з вирішальним нападом на Кімона була здійснена атака на ареопаг, оплот впливу державної аристократії. Плутарх повідомляє, що після завоювання народу Перикл почав використовувати свій вплив для боротьби з ареопагом³. Однак

¹ Аристотель. Политика. Афинская полития. М.: Мысль, 1997. С.271-343. URL: <http://ancientrome.ru/antlitrt/t.htm?a=1443001000>

² A History of the Greek World from 479 to 323 B. C. By M. L. W. Laistner. 3rd. ed / London, 1957, P. 83

³ Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. М.: Наука, 1994 Т.1. С. 329. URL: <http://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/>"Literaturnye_pamyatniki"/_"Literaturnye_pamyatniki"_P-R_.html#554

сам Плутарх давав цьому занадто багато психологічних пояснень і зводив все до банальної заздрості через те, що сам Перикл нібито не зміг стати членом ареопагу. Цілком можливо, що свою роль зіграла заздрість, але головним, безсумнівно, було бажання підірвати владу лорда і останню фортецю знаті. Важко судити про стан ареопагу в той час, але Перикл прекрасно розумів, що тільки позбавивши його реальної влади цього органу, він сам зможе отримати реальну владу в державі. Джерела дають вагомі підстави вважати, що саме Перикл почав реформу ареопага, яка була успішно проведена руками Ефіальта, поплатившись за це своєю головою¹.

Наступний серйозний удар по знаті був нанесений в 453 р. н.е., коли Перикл відродив інститут виїзних суддів для маєтків, запроваджений Пісістратом. Як і у випадку з тиранією, метою цього нововведення було підірвати владу місцевої аристократії.

Перикл домігся прийняття нового закону про громадянство, громадянами визнавалися тільки ті, чий батьки були афінянами. Можна здогадатися, що цей закон був спрямований насамперед проти Кімона, мати якого була фракійкою, і від позбавлення громадянських прав його врятувала тільки швидка смерть. Крім того, цей закон зруйнував давню аристократичну традицію вступати в шлюб з іногородніми дворянами, тим самим зміцнивши їх внутрішній статус за рахунок зовнішніх зв'язків. У сукупності ці заходи значно послабили вплив знаті в суспільстві і розчистили ґрунт для довгострокового панування "перших громадян"².

Таким чином, Перикл повільно, але впевнено досяг своїх цілей і став суверенним і незаперечним лідером Афін. Після розгрому останньої аристократичної опозиції, очолюваної Фукідідом, сином Мелесія, ніщо не заважало Периклу здійснювати своє правління. З цього моменту він поступово

¹ Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. М.: Наука, 1994 Т.1. С, 498
URL: <http://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/>"Literaturnye_pamyatniki"/_"Literaturnye_pamyatniki"_P-R_.html#554

² «Athens: the Reform of Cleisthenes». By E. M. Walker. In the Cambridge Ancient History. Vol. IV (1926). ch. 6. P. 186

став справжнім правителем і 15 років поспіль обирався на посаду стратега, що стало законною основою його влади. У правлінні було 10 членів, офіційно всі вони були рівними, але неофіційно був 1 ключовий член, який переобирався щороку і був більш "рівним", ніж усі члени¹.

До речі, сучасники Перикла, схоже, повністю розуміли ситуацію, іноді називаючи речі своїми іменами. Не тільки Фулідід усвідомив, що насправді представляла собою владу "першого громадянина"².

Феномен Перикла полягає в тому, що як з точки зору технологій, так і за масштабами успіху він перевершив усіх тих, хто правив Афінами до і після нього. Форма, яку прийняла влада Перикла, не тільки нагадує форму правління Пісістрата, але і чітко вписується в давню типову модель царської влади, і є підстави вважати, що вони були свідомо включені в цю модель. У будь-якому випадку, слід зазначити, що всі основні види діяльності Перикла повністю збігалися з тими, які вважалися обов'язковими для "доброго царя". Цей класичний набір складався з воєн, релігійних турбот, благодійності та масштабних будівельних робіт³. Природно, до цього приєдналися всі офіційні і неофіційні засоби посилення впливу в державі. Але за всі функції полководця, необхідні харизматичному лідеру, Периклу був запропонований статус стратега, завдяки якому він не тільки керував державою, а й брав участь у кампанії. Як харизматичний лідер або кандидат на цю посаду, він в першу чергу повинен був бути командувачем армією, і він ним був. Можливо, цим пояснюється його велика любов до посади стратега⁴.

В результаті під його керівництвом морський союз Афін перетворився на справжню наступальну імперію. Адже не дивно, що не тільки правління

¹ Андреев Ю. В. Начальные этапы становления греческого полиса // Город и государство в древних обществах. Л., 1982. С. 3

² Аристотель. Политика. Афинская полития. М.: Мысль, 1997. С.271 URL: <http://ancientrome.ru/antlitrt/t.htm?a=1443001000>

³ Morris I. Burial and Ancient Society. The Rise of the Greek CityState. Cambridge. 1988

⁴ Глускина Л.М. Расцвет афинской рабовладельческой демократии // История Древнего мира. [кн.2]. Расцвет Древних обществ. М.: Наука, 1989. С.168

Перикла в своєму місті, а й влада Афін над підлеглими "союзниками" сучасники відкрито порівнювали з тиранією. Що стосується благодійності, то, як уже згадувалося, він здійснював її за державний рахунок – через офіційну систему виплат і допомог, а також шляхом видалення духовенства з підвладних йому земель тих же союзників. У свою чергу, Перикл виконував будівельну функцію як головний організатор в процесі проведення робіт, які прославили його в усьому світі з приводу будівництва Парфенона і реконструкції Акрополя¹.

Таким чином, він убив відразу декількох зайців: підняв престиж своєї особистості і свого міста, подбав про релігію, надав пільги будівельникам і завдяки всьому цьому розширив і зміцнив лояльних до себе виборців. Як видно, Перикл, "найбільший грецький демократ", робив акцент на своїй політичній діяльності відповідно до архетипу одноосібного правителя.

Само собою зрозуміло, що після приходу до влади Периклу слід було приділяти особливу увагу її утриманню, але це було ще більш складним завданням. Зазвичай, слідуючи Фулідіду і Плутарху, стверджують, що він довго і успішно правив завдяки своєму величезному авторитету і чудовим здібностям, які дозволили йому взяти під контроль афінський народ, який він добровільно і свідомо підпорядкував йому.

Периклу було просто необхідно використовувати всі можливі офіційні і неофіційні методи для підтримки своєї влади. Перше здійснювалося ним за допомогою займаних посад і політичних процедур, в той час як друге здійснювалося за допомогою неофіційних закулісних дій, тобто системи операцій. Тут слід відразу пояснити. Виходячи з логіки нормального політичного життя, політична система, яка виправдовує себе за допомогою виборчих процедур, не обов'язково має в своєму розпорядженні арсенал засобів для обробки виборців, також природно, що ці кошти будуть як офіційними, так і тіншовими, і в принципі завжди будуть використовуватися і ті, і інші. Іншими

¹ Бузескул В. П. Афинская полития Аристотеля как источник для истории государственного строя Афин до конца V в., Хар., 1995. С. 79.

словами, маніпулювання є неминучим і неодмінним атрибутом такої системи, і афінська демократія не є винятком. В цьому відношенні від сучасної демократії її відрізняє тільки рівень технологічного розвитку, а не самі основні принципи.

ВИСНОВКИ

Більшість сучасних політичних ідеалів, таких як справедливість, свобода, Конституція, повага до закону, або, принаймні, визначення цих ідеалів, засновані на роздумах грецьких мислителів про інститути міста-держави. Однак за довгу історію політичної думки значення таких термінів багато разів змінювалося, і завжди це значення слід розуміти в світлі інститутів, в яких реалізуються ідеали, і суспільств, в яких ці інститути працювали. Так, саме в Афінах відбулось становлення такого політичного інституту, як демократія.

Історія демократичного розвитку афінської держави простежуються через основні закони, взаємопов'язані процесом демократизації: Солон, Клісфен і Перикл. Важливо, що ці закони часто діяли незалежно від перипетій політичної боротьби. Навіть під час правління афінського тирана Пісістрата та його сина демократичні інститути зберігали владу. Солон розпочав свою діяльність, коли був обраний архонтом, наділеним повноваженнями проводити необхідні реформи. Це був радикальний захід, який полягав у скасуванні всіх боргів, пов'язаних із землею. Люди, які потрапили в особисту залежність через борги, були звільнені.

Солон також вжив заходів для повернення всіх тих, хто продався або був змушений переховуватися з Аттики через борг перед Батьківщиною. Потім він заборонив укладання боргових договорів, в яких борг забезпечується особою боржника. Але найважливішим у реформах Солона, які вплинули як на соціальну структуру, так і на державне управління, було те, що вони обмежили землеволодіння, щоб не дати сконцентрувати його в руках невеликої кількості землевласників. Крім того, регулювалися відносини між сусідами з питань володіння землею, використання водних джерел, встановлювалися правила торгівлі.

Солон надав свободу об'єднання в релігійних, комерційних та інших цілях. Правові положення були важливі, вони давали кожному громадянину

право скаржитися на несправедливість не тільки тим, кому було завдано шкоди, а й іншим людям, зовнішнім заявникам.

Закон встановив необхідність для всіх громадян легально і відкрито приєднуватися до однієї з воюючих сторін під час заворушень і міжусобиць. Той, хто не дотримувався приписів цього Закону, отримував атимію, тобто позбавлення громадянських прав, а у виняткових випадках - довічне вигнання з міста і конфіскацію майна.

Реформа Солон стала першим важливим кроком на шляху до демократизація афінського полісу. Але при всьому своєму прогресі Солон не задовольнив основні потреби селян-він не перерозподілив землю і не зрівняв у політичних правах бідних і багатих. Державна система, створена Солоном, залишалася незмінною протягом 30 років. Але потім, під впливом тимчасового успіху реакції, знати повернула собі владу аристократія та олігархія.

Після того як Солон покинув Афіни, боротьба між олігархами і демократичними силами йшла з перемінним успіхом. Пісістрат, один з представників багатого і знатного роду, захопив державну владу і став одноосібним правителем-тираном, спираючись на збройні сили і користуючись підтримкою селянських мас. Але політична система в Афінах за цей час не зазнала серйозних змін. Всі існуючі раніше інститути були збережені, архонт як і раніше обирався щороку, а також засідали ареопаг і Народні збори.

Спільними зусиллями афінянам вдалося вигнати Пісістрада і покласти край тиранії. Спроби аристократії захопити владу за допомогою армії не увінчалися успіхом. Народні маси повстали, спартанці були вигнані з Афін, влада перейшла до Клісфена, який був обраний в архонти в 509 році до н.е. і провів безліч реформ державного устрою, які привели до ліквідації залишків родового ладу і в той же час істотно обмежили владу народу. багатий.

Подальша демократизація афінської державної системи відбулася в V столітті до нашої ери, після закінчення греко-перської війни. Демократизація державного устрою призвела до усунення від влади реакційної партії аристократії і досить повної політичної участі в державних справах. Ареопаг

був позбавлений права відмовлятися від рішення народних зборів. Право керувати органами влади і здійснювати нагляд за виконанням закону перейшло до Ради і народних зборів, що складаються з 500 чоловік з Ареопагу і, що найважливіше, гелеї.

Вважається, що завершальним етапом демократичного будівництва Афін був той час, коли Перикл зайняв посаду стратега. При Периклі роль рад 500, народних зборів та гелеї зростає, головним чином завдяки активній участі громадян у роботі. Головною і найбільш характерною реформою Перикла є введення грошової винагороди членам Ради, армії і флоту, а також платні присяжним засідателям за участь у засіданні гелеї. Все це забезпечило широку участь громадян в управлінні державою. Заробітна плата за виконання суддівських обов'язків не дозволяла суду потрапити в руки самих знатних і багатих громадян. Демократизм внутрішньої політики Перикла був прямим наслідком демократичного державного устрою та способу життя в Афінах. Його правління було періодом процвітання демократії в Афінах.

Таким чином, в Афінах напівсоціальні і напівдержавні форми правління в протистоянні олігархії і народних мас розвивалися століттями, набираючи силу і поступово перетворюючись в демократичну поліцейську державу з цілком реальними державними і правовими інститутами. Демократія мала дуже міцне коріння в народі, тому ні авторитарний імперський уряд, ні тиранічна диктатура не отримали перспективи самоствердження в Афінах. Завдяки реформам, проведеним Солоном і Клісфеном, були закладені основи афінської демократії, подолано опір родової знаті, найвищого розвитку вона досягла при Перикле, і в Афінах була створена демократична республіка, що стала кращим прикладом античної елітарної демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. Политика. Афинская полития. М.: Мысль, 1997. С.271-343. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1443001000>
2. Геродот. Історії в дев'яти книгах. К.: Наукова думка, 1993. С. 229-262. URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts/herodotus__historiae_5__ua.htm
3. Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. М.: Наука, 1994 Т.1. 702 с. URL: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/"Literaturnye_pamyatniki"/_Literaturnye_pamyatniki"_P-R_.html#554](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/)
4. Андреев Ю. В. Начальные этапы становления греческого полиса // Город и государство в древних обществах. Л., 1982. С. 3-17
5. Бузескул В. П., Афинская полития Аристотеля как источник для истории государственного строя Афин до конца V в., Хар., 1995, 217 с.
6. Бузескул В. П. История афинской демократии. СПб., 1909. с. 59–68.
7. Бузескул В. П. Перикл. Личность. Деятельность. Значение. Образы человечества. Пг.: Брокгауз-Ефрон, 1923. 122 с.
8. Виппер Р. Ю. Лекции по истории Греции. Изд. 3. М.: Типолитография Товарищества И.Н. Кушнарёва и К°, 1909. 230 с.
9. Головатий, М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 230 с.
10. Глушкина Л.М. Расцвет афинской рабовладельческой демократии // История Древнего мира. [кн.2]. Расцвет Древних обществ. М.: Наука, 1989. С.168-183.
11. Дьяконов И. М., Якобсон В. А. Гражданское общество в древности // ВДИ. 1998. № 1. С. 22-29.
12. Колобова К. М. К вопросу о возникновении афинского государства // ВДИ. 1968. № 4. С.41-55

13. Колобова К. М. Революция Солона // Ученые записки ЛГУ. Серия исторических наук. Вып. 4. № 39. 1939. С. 25-73
14. Колобова К. М., Глускина Л. М. Очерки истории Древней Греции. Л., 1958. 318 с.
15. Матвеева Т. О. Право стародавніх Афіні // Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 6. С. 31 — 34.
16. Перфилова Т.Б. Афинская демократия (середина V в. до н.э.). 380 с. URL: <http://yspu.org/hreader/2/>
17. Ставнюк В.В. Становлення афінського поліса. К.: Аквілон-Плюс, 2005. 216 с URL: <http://elar.uniwar.ac.ru/jspui/bitstream/123456789/580/1/Stavnyuk%20V.V.%20The%20Formation%20of%20the%20Athenian%20Polis.pdf>
18. Ставнюк В. В. Завершення реформ Солона у відображенні історичної традиції // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2004. № 4. С. 254-257
19. Ставнюк В. В. Початок і методи проведення реформ Солона // вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Випуски 74-76. С. 112-115
20. Ставнюк В. В. Суспільно-політичні процеси в афінському полісі на початку класичної доби і архонтат Фемістокла // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2000. № 5. С. 150-164
21. Ставнюк В. В. Творець «світової держави» // Пам'ять століть. 1997. № 4. С. 124-133
22. Суриков И.Е. Античная Греция: политики в контексте эпохи. Время расцвета демократии. М.: Наука, 2008. 384 с. URL: https://vk.com/wall-35220730_3792?z=photo-35220730_317693252%2Fwall-35220730_3792
23. Туманс Х. Рождение Афины. Афинский путь к демократии: от Гомера до Перикла (VIII-V вв. до н.э.) / Вступ. ст., науч. и лит. ред. Э. Д. Фролова. СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2002. 544 с. URL: http://www.sno.pro1.ru/lib/tumans_rozhdenie_afiny/24.htm

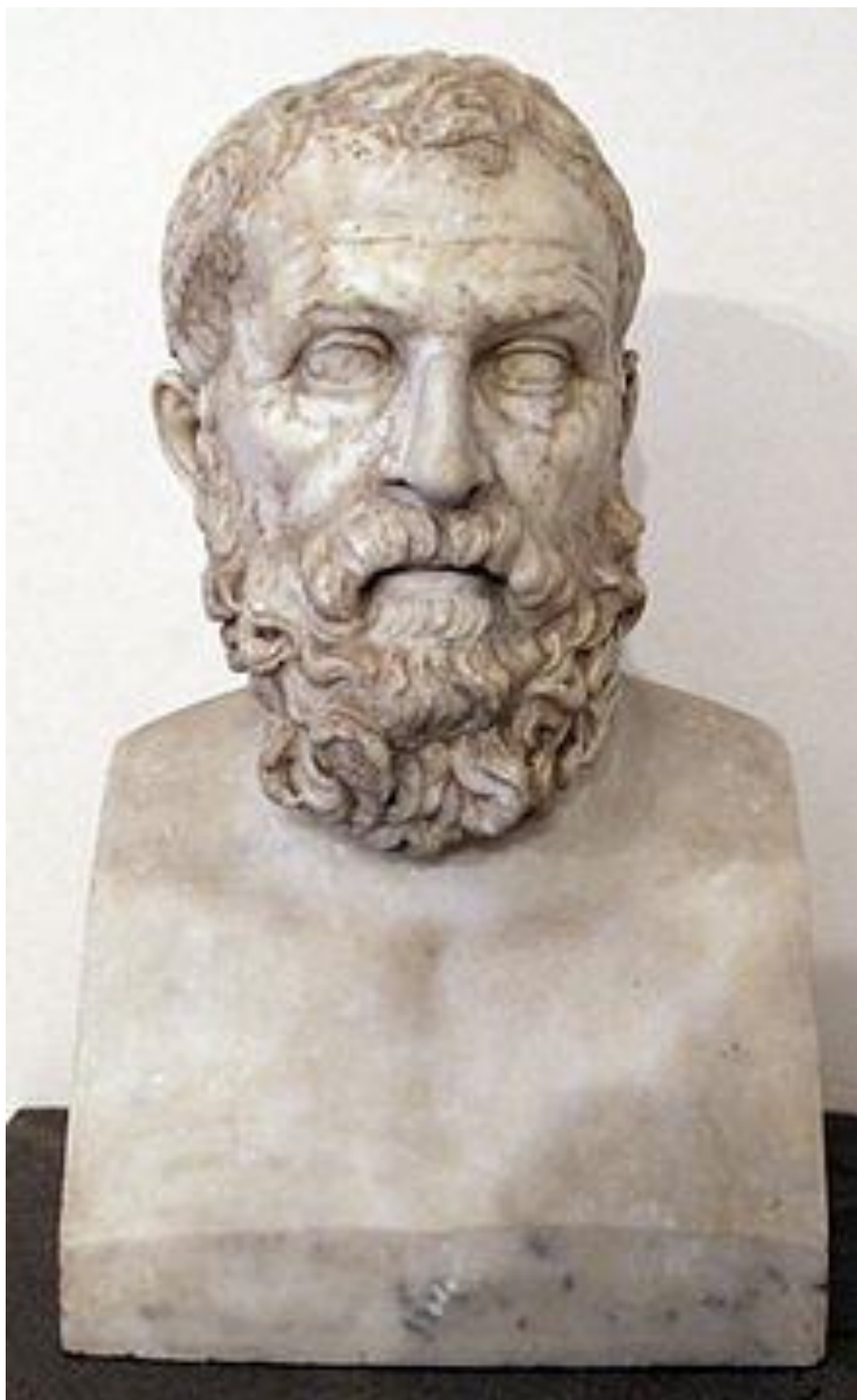
24. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки / Пер. з англ. К.: Основи, 1997. 838 с.
25. Фролов Э. Д. Рождение греческого полиса // Становление и развитие раннеклассовых обществ (город и государство). Л., 1986. С. 92-94.
26. Фролов Э.Д. Политические лидеры афинской демократии // Политические деятели античности, средневековья и нового времени. Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. С. 6-22
27. Greek Political Theory: Plato and his Predecessors. By Ernest Barker. 4th ed. London, 1951. Chs. 1, 2. 312 p.
28. Hebrew Thought Compared With Greek. By Thorleif Boman. London, 1960. 370 p.
29. Lawyers and Litigants in Ancient Athens: The Genesis of the Legal Profession. By Robert J. Bonner. Chicago, 1927. 412 p.
30. Aspects of Athenian Democracy. By Robert J. Bonner. Berkeley, Calif., 1933. 280 p.
31. Classical Greece. By C. M. Bowra. New York, 1965. 412 p.
32. Aspects of the Ancient World. By Victor Etrenberg. Oxford, 1946. Essays 3, 7. 320 p.
33. Hellenistic Athens: An Historical Essay. By W. S. Fergusson. London, 1911.
34. Greek Imperialism. By W. S. Fergusson, Boston, 1913. 415 p.
35. Thucydides. By John H. Finley, Jr. Cambridge, Mass., 1942. 228 p.
36. The Pre-Socratic Philosophers. By Kathleen Freeman. Oxford, 1946. 450 p.
37. The Growth of the Athenian Economy. By A. French. London, 1946. 312 p.
38. The Greek City and Its Institutions. By G. Glotz. Eng. trans. by N. Mallinson. London, 1929. 238 p.
39. Essays in Greek History and Literature. By A. W. Gomme. Oxford, 1937. Chs. 4, 5, 9, 11. 320 p.

40. «Democracy at Athens». By George M. Harper, Jr. In *The Greek Political Experiens: Studies in Honor of William Kelly Prentice*. Princeton, N. J., 1941. 230 p.
41. *The Liberal Temper in Greek Politics*. By Eric A. Havelock. New Haven, 1957. 412 p.
42. *A History of the Athenian Constitution to the End of the Fifth Century B. C.* By C. Hignet. Oxford, 1952. 349 p.
43. *The Early Ionians*. By G. L Huxley, London, 1957.
44. *A History of the Greek World from 479 to 323 B. C.* By M. L. W. Laistner. 3rd. ed / London, 1957.
45. *Representative Government in Greek and Roman History*. By J. A. O. Larsen. Berkley, Calif., 1955. Lecture 1. 254 p.
46. «Cleisthenes and the Development of the Theory of Democracy at Athens.» In *Essays in Political Theory*. Ed. by Milton R. Konvitz and Arthur E. Murphy. Ithaca, N. Y., 1948. 280 p.
47. *The World of the Polis*. By Eric Voegelin. Baton Rouge, 1957. 420 p.
48. «Athens: the Reform of Cleisthenes». By E. M. Walker. In *the Cambridge Ancient History*. Vol. IV (1926). ch. 6. 340 p.
49. «The Periclean Democracy». By E. M. Walker. In *the Cambridge Ancient History*. Vol. V (1927), ch. 4. 250 p.
50. *Greek Oligarchies, Their Character and Organization*. By Leonard Whibley. New York, 1896. 218 p.
51. *A Companion to Greek Studies*. Ed. by Leonard Whibley. 3rd ed. rev. and enlarged. Cambridge, 1916, ch. 6. 280 p.
52. *Staat und Gesellschaft der Griechen*. By Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff. 2d ed., 1923. In *Die Kultur der Gegenwart*. Ed. by P. Hinneberg, Berlin, 1906. 348 p.
53. *The Greek Commonwealth: Politics and Economics in Fifth-century Athens*. By Alfred E. Zimmern. 5th ed. rev. Oxford, 1931. 280 p.

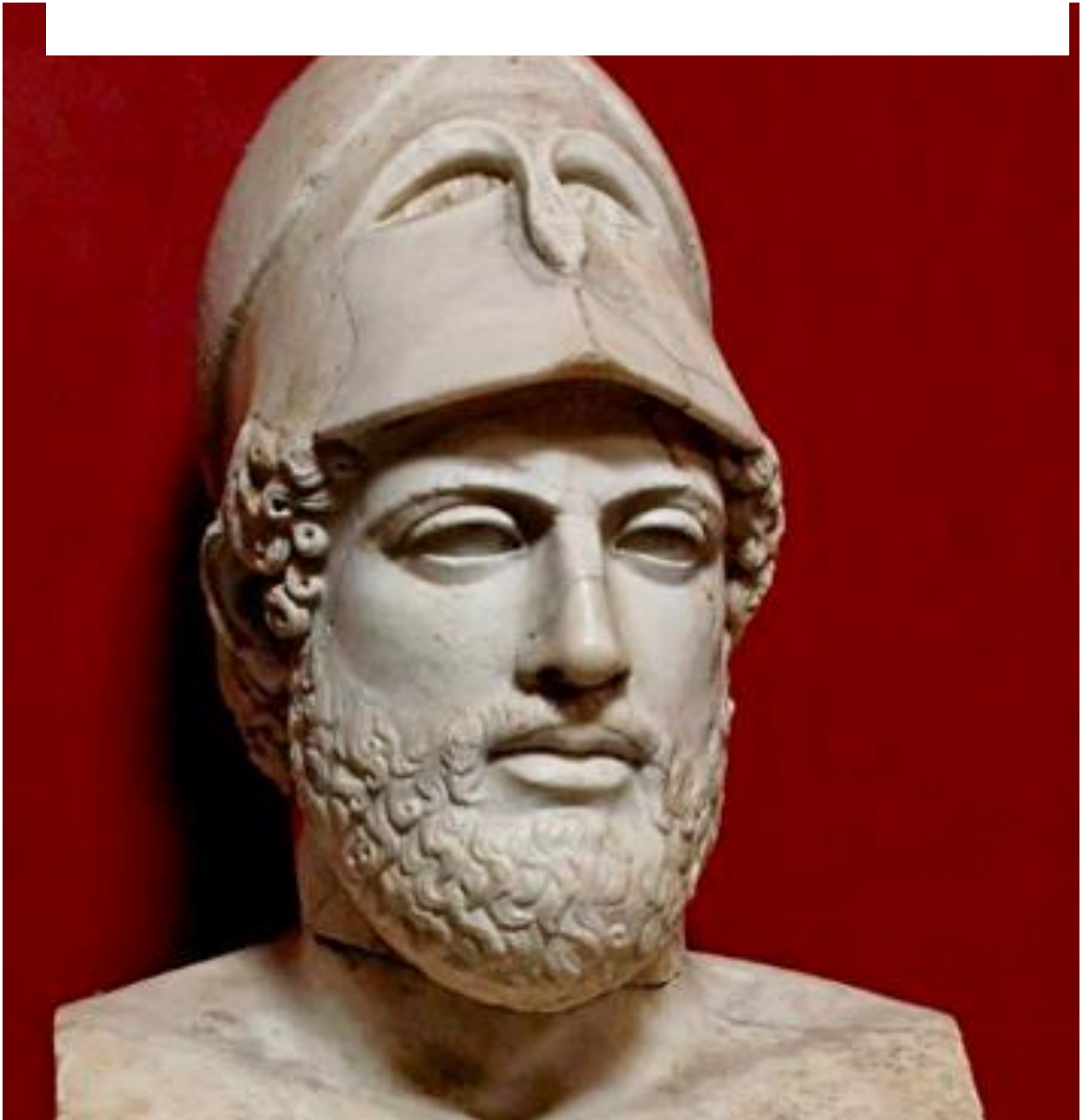
54. Ober J. Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology and the Power of the People. Princeton : Princeton University Press, 1991. 408 p.
55. Rhodes P. J. Athenian Democracy. New York : Oxford University Press, 2004. 304 p.
56. Asmonti L. Athenian Democracy: A Sourcebook. London : Bloomsbury, 2015. 264 p.
57. Kasimis D. The Perpetual Immigrant and the Limits of Athenian Democracy. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. 206 p.
58. Bicknell P. J. Studies in Athenian Politics and Genealogy. Wiesbaden, 1972. P. 1-53
59. Ker J. Solon's Theôria and the End of the City // Classical Antiquity. 2000. V. 19. 2. P. 304-329
60. Morris I. Burial and Ancient Society. The Rise of the Greek CityState. Cambridge. 1988. 312 p.

ДОДАТКИ

Додаток А. Солон

Додаток Б. Фукідід.

РЕЗЮМЕ

Дослідження присвячене питанню становлення демократичного устрою Афін у період від Солона до Перикла. Автор аналізує ті історичні обставини, що склались в Афінах та призвели до встановлення такого політичного режиму, як демократія. Автор вивчає також основні принципи афінської демократії та визначає, що досягненням грецької політичної думки і світогляду є розробка самого поняття "громадянин". У деспотіях Стародавнього Сходу цього поняття практично не існувало. Там існували "піддані", які за законом могли бути в будь-який момент обмежені владою. Грецький громадянин - це людина, якій були надані невід'ємні права, на яких вона могла будувати своє життя. Детально аналізується робота демократичних органів влади, що існували в Афінах і були направлені на забезпечення доступу до прийняття рішень всім громадянам полісу.

Автор зазначає, що Афінська демократія була великим досягненням політичної думки і практики Стародавньої Греції. Однак її не слід ідеалізувати. Перш за все, афінська демократія була рабовласницькою демократією. Це було великим досягненням з точки зору організації державної влади, але це була обмежена і замкнута політична система. Афінська демократія важлива тим, що вона була однією з перших форм демократії. Її ідеї вплинули на політичні системи інших країн. Демократичні цінності, такі як право голосу, рівність і свобода слова, залишаються важливими і сьогодні. Афінська демократія мала деякі особливості, які робили її унікальною серед інших політичних систем того часу. Однією з них був метод прийняття рішень шляхом голосування. Важливою була не лише більшість голосів, а й кількість голосів, і кожен мав право висловити свою думку.

Автор дослідження характеризує процес зародження демократії в Афінах. і зазначає, що одним дуже важливим фактором політичних змін стала культурна та інтелектуальна революція, що розпочалася наприкінці VII століття до нашої ери, яка відкрила епоху індивідуалізму, раціоналізму та

інтелектуальної свободи. Рух за політичні реформи отримав подальший імпульс через слабкість влади самої аристократії. Але спочатку основна увага приділялася не розподілу влади, а самим елементарним питанням прав особистості, головним чином свободу від судового свавілля знаті. Важливе значення у встановленні демократії відіграли реформи Солона, направлені на поглиблення демократизації полісу. Солон проводив свої реформи, спираючись на активну підтримку Народних зборів, які в основному складався з бідних громадян. Розділивши громадян на класи, Солон проклав шлях до рівноправності громадян, зміцнив громадський порядок і поставив величину прав в залежність від величини відповідальності. Однак реформи Солона дали деякі привілеї громадянам першого класу: вони відкрили їм доступ тільки до лав архонтів і ареопагу і фактично дали перевагу заможній частині громадян держави за правилами про вибори до Ради 400. Але навіть тоді Солон багато зробив для забезпечення рівних прав усім громадянам: він обрав правителів і дав їм усім рівний голос у Народних зборах, які мали верховну владу та приймали закони.

Автор вивчає також період розквіту афінської демократії, пов'язаний з правлінням та реформами Перикла. Завдяки цим реформам афінська демократія придбала свій закінчений класичний вигляд. Ця трансформація якраз і пов'язана з появою терміна "демократія" і початком так званого "століття Перикла" — часу найвищого розквіту Афін. Феномен Перикла полягає в тому, що як з точки зору технологій, так і за масштабами успіху він перевершив усіх тих, хто правив Афінами до і після нього. Форма, яку прийняла влада Перикла, не тільки нагадує форму правління Пісістрата, але і чітко вписується в давню типову модель царської влади, і є підстави вважати, що вони були свідомо включені в цю модель.

Таким чином, в Афінах напівсоціальні і напівдержавні форми правління в протистоянні олігархії і народних мас розвивалися століттями, набираючи силу і поступово перетворюючись в демократичну поліцейську державу з цілком реальними державними і правовими інститутами. Демократія мала дуже міцне

коріння в народі, тому ні авторитарний імперський уряд, ні тиранічна диктатура не отримали перспективи самоствердження в Афінах. Завдяки реформам, проведеним Солоном і Клісфеном, були закладені основи афінської демократії, подолано опір родової знаті, найвищого розвитку вона досягла при Перикле, і в Афінах була створена демократична республіка, що стала кращим прикладом античної елітарної демократії.

RESUME

The study is devoted to the question of the formation of the democratic system of Athens in the period from Solon to Pericles. The author analyzes the historical circumstances that developed in Athens and led to the establishment of such a political regime as democracy. The author also studies the basic principles of Athenian democracy and determines that the development of the very concept of "citizen" is an achievement of Greek political thought and worldview. In the despotisms of the Ancient East, this concept practically did not exist. There were "subjects" who, by law, could be restricted by the authorities at any time. A Greek citizen is a person who was granted inalienable rights on which she could build her life. The work of democratic authorities that existed in Athens and were aimed at ensuring access to decision-making for all citizens of the polis is analyzed in detail.

The author notes that Athenian democracy was a great achievement of the political thought and practice of Ancient Greece. However, it should not be idealized. First of all, the Athenian democracy was a slave-owning democracy. It was a great achievement in terms of the organization of state power, but it was a limited and closed political system. Athenian democracy is important because it was one of the first forms of democracy. Her ideas influenced the political systems of other countries. Democratic values such as the right to vote, equality and freedom of speech remain important today. Athenian democracy had some features that made it unique among other political systems of the time. One of them was the method of

making decisions by voting. It was not only the majority of votes that mattered, but also the number of votes, and everyone had the right to express their opinion.

The author of the study characterizes the process of the birth of democracy in Athens. and notes that one very important factor in political change was the cultural and intellectual revolution that began at the end of the 7th century BC, which ushered in an era of individualism, rationalism, and intellectual freedom. The movement for political reforms received further impetus due to the weakness of the power of the aristocracy itself. But at first, the main attention was paid not to the distribution of power, but to the most elementary issues of individual rights, mainly freedom from the judicial arbitrariness of the nobility. Solon's reforms aimed at deepening the democratization of the polis played an important role in the establishment of democracy. Solon carried out his reforms, relying on the active support of the People's Assembly, which was mainly composed of poor citizens. By dividing citizens into classes, Solon paved the way for the equality of citizens, strengthened public order and made the value of rights dependent on the value of responsibility. However, Solon's reforms gave some privileges to citizens of the first class: they gave them access only to the ranks of the archons and areopagus and in fact gave preference to the wealthy part of the citizens of the state according to the rules about elections to the Council of 400. But even then Solon did a lot to ensure equal rights for all citizens: he elected the rulers and gave them all an equal voice in the People's Assembly, which had supreme power and passed laws.

The author also studies the flourishing period of Athenian democracy, connected with the rule and reforms of Pericles. Thanks to these reforms, Athenian democracy acquired its finished classical form. This transformation is precisely connected with the appearance of the term "democracy" and the beginning of the so-called "century of Pericles" — the time of the highest prosperity of Athens. The phenomenon of Pericles is that both in terms of technology and scale of success, he surpassed all those who ruled Athens before and after him. The form taken by the government of Pericles not only resembles that of Pisistratus, but also clearly fits into

the ancient typical model of royal power, and there is reason to believe that they were consciously included in this model.

Thus, in Athens, semi-social and semi-state forms of government in opposition to the oligarchy and the masses developed over the centuries, gaining strength and gradually turning into a democratic police state with very real state and legal institutions. Democracy had very strong roots in the people, so neither an authoritarian imperial government nor a tyrannical dictatorship had any prospects of self-affirmation in Athens. Thanks to the reforms carried out by Solon and Cleisthenes, the foundations of Athenian democracy were laid, the resistance of the family nobility was overcome, it reached its highest development under Pericles, and a democratic republic was created in Athens, which became the best example of ancient elite democracy.